

KAFAALO

MAGAZINE

2014 // www.kafaalo.org

Yaa Mudan Inuu Maamulo Dadka?

Doodda mawduucan Samada ayay kasoo bilaabatay,
markii ay dhulka timid ilaa- iyo maanta waa laga doodaa.
Soomaaliduna wayba ku kala bixi waayeen. Su'aashaa
jawaab way leedahay, laakin yaa haleelay?

Bogga 18

Qaabka
caruurta loo
amaano, maku
noqon karaan
doqomo?

"Fariid ayaad tahay",
ma cunug ayay doqon
kadhibig kartaa?

Bogga 9

Waa Kuma Sh. Umal?

Aabe Macalin Cabdi ayaa i baray Quraanka,
Safinaha, Abuu-Shujaaca iyo Tawshiixa.

Bogga 26

Waayo loogu daalaa oohinta?

Insaanka marka uu ooyo, isagoo shaqo
badan qaban ayuu daalaa, sabab?

Bogga 7

Qurbaha & Caqabadaha Qurbo-joogta

Sharchiyo aan warqado kuqorneyn ayaa jira,
laakin darbiyada kuqoran.

Bogga 12

KAFAALO MAGAZINE

03 Editors Letter

Mukhtar Qoransay

04 Ma ogtahay?

Team-ka KM

08 Goos-Goos

KM

12 Caqabadaha Qurbaha & Qurbojoogta

Adam Sh. Cali Maxamud

14 Guurguurista Qurbajoogta iyo Saamaynteeda Bulshada

Cawil Cabdiraxman Axmed

18 Yaa Mudan Inuu Maamulo Dadka?

Mukhtar Qoransay

23 Yagleel Yoolkaaga

Cabdulqani Xaaji Cali (Albanna)

26 Waa Kuma Sheekh Maxamed Cabdi Umal?

Cumar Maxamed Cabdiraxmaan

28 Taariikhda Imaam Al-Qazaali

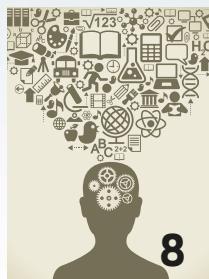
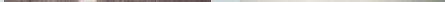
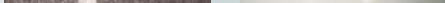
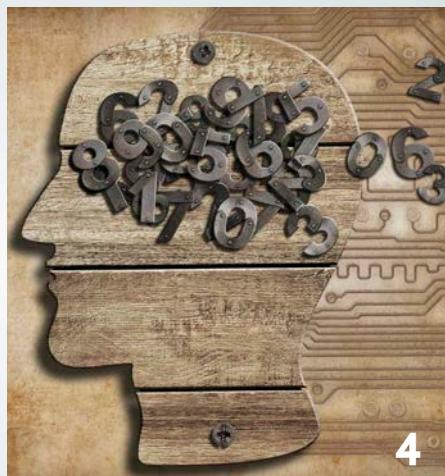
Dr. Saadiq Eenow

32 Nidaamka Bangiyada

Tuusuf Xasan Maxamuud

34 Hantida-Kheyraad ee Kujirta Insaanka (Human Capital)

Mukhtar Qoransay

KUSOO DHAWOOW

Mar sedexaad waxaan kugu soo dhaweynaynaa baalasha Kafaalo Magazine 2014 oo aadan ka xiiso dhici doonin idanka Eebe: Aadanuhu maalintuu dunida yimid ilaa hadda waxbuu baarayay, fakar ayuuna ka qaadanayay, siduu waxaas uga faa'iidi lahaa ama wax lamida usameyn lahaa. Magaalooyn waa-weyn oo hadana kala fog ayuu gundhigay. Markaasuu samaystay habkii uu kuwada xiriiri lahaa, isagoo kala jooga qaarado kala duwan. Laakin aadanuhu wali waa ku wareersan yahay oo uma hayo jawaab cad oo ay isku raacsan yihiin waxyallo la xiriira naftiisa, maskaxdiisa iyo wada-dhaqankiisa, sida inuusan waxba xusuusan waaggoo yaraa, xakameynta nafta iyo sidii ay ugu hishiin lahaayeen qofkii maamuli lahaa.

Soomaalidu qurbaha aad ayay usoo gashay, waxaa taana cadeynaya inuu yar yahay dal aanan laga helayn qof Soomaali ah. Sidaas oo ay tahay caqabado badan ayay kala kulmeen qurbihii, arimahaan oo ku kalifay inay u kala guur-guuraan dhawr wadan oo kala afaf, dhaqan iyo diimo duwan. Sababaha arinkan ku kalifay ayaah mid ay cilmi-baaray-aal badan wali madaxa la xoqonayaan. Laakin wuxuusan shakki kujirin in caruurtu ay sabab weyn kayhiin. Caruurtuna waxay soo maaraan marlaxado ku jaan-go'an marwalba da'da ay marayaan. Marxaladahaan u firsashadooda waxay dowr weyn ka ciyaari karaan tarbiyeynta caruurga ilaa ay kanoqdaan ruux-weyn.

Waxaa naloo sheegay in culimada Islaamku dhaxlaan Anbiyada (cs). Si dhaxalkaas noocuu yahayba wax nooga soo gaaro, waxaa lagama maarmaan ah inaan ogaano wadada ay ku kasbadeen dhaxalkaas iyo qaabka ay naftooda u maalgashasdeen. Waayo waxay dhaqaalayah-nadu xusaan maalgashiga ugu muhiimsan ee aan la taaban karin inuu yahay hantida kudhex jirta qofka aadanaha.

Diyaariyaha & Isku-dubaridaha KM

Mukhtar Qoransay
Editor-in-chief of Kafaalo Magazine

WELCOME

I hereby welcome you to the third release of Kafaalo Magazine 2014. The magazine will cover various subjects such as, science, education, social, and economics issues.

Human beings have attempted to discover new things and have been searching for answers about nature their entire history. They established cities, states and constructed large-scale buildings and had successfully been able to invent connections between the continents. One aspect that we are still confused about and not being able to get the right answer for, is our own nature, how to understand oneself and restrict ones desire to a logic limit and identify and agree upon a good leader with best leadership qualities.

Somalis have travelled and migrated for many years. Today Somalis are spread all over the world, due to perpetual civil strife back home. However, they face a lot of challenges abroad, consequently, they tend to relocate to other countries with a little consideration of what the future holds for them in terms of language, traditions and even legal status availability. The main reason for their movement is for the sake of their children. Perhaps there is a need for us to understand Piaget's theory of cognitive development and the stages children go through according to their age, can play an enormous role on the upbringing of the child.

We have a great passion to move the game forward.

Ogaanshaha waxyaalo aan ognahay,
laakin aanan ogeyn sababahooda

MA OGTAHAY?

Dhawr jawaabood oo noo iftiiminaya arimo la xiriira nolosha xagga wada noolaanshaha bulshada, caafimaadka, sayniska iyo farsamada.

TEAM-KA KM

Dhismaha goobta ay ku kulmaan Congress-ka
(The Capitol Building)

Sidee ayay Kutimid Caasumada Washington D.C. ee USA?

Aslan magaalo-madaxda Maraynka waxay aheyd Philadelphia, laakin 1783 kulan uga socday caasumadaas siyaasiyiintii Congress-ka ayaa waxaa hareereeyay 400 ciidan qamaam ah oo ku andacooday inay mushahaaraad dheeraada lahaayeen khidmaddii ay kasoo guddeen dagaalkii hore ee (American Revolutionary War (1775 - 1783). Xubnihii Congress-ka waxay kaalmo waydiisteen ciidanka militariga ee magaladaas, balse majirin cid usoo istaagtay.

Si aysan Congress-ka mardanbe ugu dhicin dullaysi noocas oo kale ah ayay sanadkii 1787 waxay go'aan ku gaareen in ladhisoo caasumad aysan cidna gooni u sheegan karin ee kadhaxaysa gobalada oo dhan oo toos u hoos timaada Federal-ka. Sedex sano kadib ayuu madaxweynihii wakhtigaa George Washington

doortay dhul u dhow wabiga Potomac ee gobalada Virginia iyo Maryland, dhul loogu yeeray Terrirrtory of Colombia.

Markaa kadib ilaa-ayo hadda cid caasumadaas gaar u sheegatay majirin, dadka madow iyo caddaankuna si siman ayay u degan yihiin. Jinsiyad walba ayaa laga helaa, maadaama ay aheyd magaalo dowladdu asaastay ee aysan qolo gaara asaasin. Sidoo kale Washington waxay noqotay Center of African American Culture and Center of Civil Rights Movements. Mala is oran karaa ra'yi-gaas in wax la wada dhisto oo qof walba dareemo inuu wax ku leeyahay, aya sabab u ah yaraanshaha xadgudubka sheegashada dhulka, isla markaana xoogaysashada wada difaacashada magaalada? [3]

[3] WASHINGTON STATE HISTORICAL SOCIETY

Sawir muujinaya xusuusta maskaxda

Ma Runbaa In aynaan Xasuusan Karin Wixi Ka Horeeyey Intaynaan 4 sano jirsan?

Dadka waaweyn intooda badani wax ayey ka xasustan 10-ka sano ee ugu horeeyay noloshooda, lakin dadyar ayaa wax ka xasusta 4 sano ee ugu horeysay noloshooda. Arinkaan oo cilmi-baarayaashu ugu yeeraan (childhood amnesia), waxayna xusaan in dumarku ka xusuus fican yihiin ragga.

Dhawr sabababood ayaa arinkaan loo celiyaa sida in fillooyinka maskaxda caruurta aysan si fican iskugu xirmin wali, xirfadooda luuqadeed oo aan buurneyn iyo inay waxa ka qaataan faham (concept) oo ku adag. Sidaa awgeedna qaybta keydkamaskaxda aysan waxba keydin Karin. Maskaxda qaybteda kore ee xasuusta, waxay si fican u bislaata marka ilmuuhu ku dhawaadaan 4 sano. Markaa ayey kaydin kartaa oo fasiri kartaa dhacdooyinka iyo xasusaha qofka soo maray. Inta badan sawiro aan micno badan ku fadhiyin ayey xasusustaa maskaxdu wakhtigan.

Caruurta jirta 2 sano xasustoodu aad ayey u gaaban tahay, waxay xasustoodu kaydin kartaa ilaa dhawr todobbaad keliya,

kadib way tirtirmaan xasuusahaasi. Cilmibaarayaashu waxay sheegaan in maskaxda cunuggu si fican wax u keydiso markii ay soo gaadho 10 sano, waayo qaybta kaydinta ee maskaxda ayaa si fican u fariisatay una bislaatay, diyaarna u noqota in ay xifdiso dhamaan dhacdooyinka soo mara qofka. Sidaas oo ay tahay, hadana waxaa jira caruur 6 – 8 jir ah ee Quraanka wada keydisay. Markaa ma la is oran karaa waxay kuxiran tahay sida loo tababaro maskax-walba? Arinkaan waxaa nala qaba cilmi-baarahaa Andrew Meltzoff ee ku takhasusay culuumtanafsiga, fahanka maskaxda iyo horumarka caruurta.

Xasuustu waxay ku jirtaa saddex qaybood oo ka mid ah maskaxda

- Dahaarka sare ee maskaxda: Xasuusta ayey fasirtaa oo macne u samaysaa
- Dahaarka danbe ee maskaxda: Waxay kaydisa xasusaha cusub
- Dahaarka hoose ee maskaxda: Waxay isku xirta dareenka iyo xasusta [2]

Qaaradda dunida iyo qaab dhismeedka furayaasha dalalka

Sidee u Samaysmeen Furayaasha Telefoonada Wadamada ?

Markii ugu horeysay ee telefonka xariga ah uu iskaga gudbo wadama waxay aheyd 1956. Wuxuuna line-ku markaa xamili karay 36 wicid keliya, halkii daqiqana waxay aheyd \$12 udhiganta \$104 hadda 2014. Kadib 1960 waxay CCITT Red Book (Comité Consultatif International Téléphonique et Télégraphique) u sameeyeen wadan kasta oo ka mid ah aduunka fure telefon oo gooni u ah. Intii aan la samayn furayashan waxa la wici jiray xarun laga maamulo telefoonada aduunka oo dhan. Xaruntaas ayaa waxay kuusii gudbin jirtay wadanka aad rabtid in aad waacid.

Kadib 1964 – 1967 furayasha wadamada waxa loo sameeyey qaab nidaam soonayaal, kudhisan qaarad-qaarad, sida World Zone 1 Waqooyiga iyo Bartamaha Ameerika, World Zone 2 Afrika, World Zone 3 & 4 Yurub, World Zone 5 Koonfurta Ameerika, World Zone 6 Oceania & Australia (sida, Malaysia, Australia iwm), World Zone 8 Bariga-fog ee Aasiya (sida Japan, Chine iwm), World Zone 9 Galbeedka Aasiya & Bariga Dhexe (sida Hindiya, Pakistan iwm). Kadib 1968 – 1971 ayaa dib u habeyn lagu sameeyay, markii wadamo badan dunida kusoo biireen. Waxaa hawshaan Qaramada Midobay u qaabilsan waaxda International Telecommunication Union.[1]

Waayo Qofku u Suuxaa?

Suuxidda waa qofka oo si kadis ah u miyir beela, sababo dhawr ah ayaana keeni kara. Waxaa kamid ah in aysan maskaxdu helin hawada oksjiinka. Okisjiinka waxaa laga soo qaadaa sambabaha, waxaana qaada dhiigga, laakin hadii dhiigga quudinaya maskaxda uu yaraado sababo kala duwaan awgood, markaa maskaxdu ma helayso oksjiin ku filan. Sidaa awgeed, qofkii waa wareerayaa, waxaana dhici karta inuu suuxo.

Sababta ugu badan oo ay dadka waaweyn ugu dhacdo okisjiin la'aanta, waa neerfaha Vagus ee maskaxda ku yaalla oo kicinta ku badato. Taas oo ay sababeedu tahay karkabo ama culeys saa'id (stress), xanuun ama welwel. Kicintaas saai'dka ah waxay hoos u dhigaysaa garaaca wadnaha waxayna si kadis ah u sababaysaa hoos u dhaca cadaadiska dhiigga oo baaxad wayn.

Sidoo kale cadaadiska dhiiga wuxuu si kadis ah hoos ugu dhici karaa hadii aan si dhakhxa ah u higgano, taasi oo sababta in wadnaha uu ka gaari waayo inuu la falgaloo isbaddelka cadaadiska.

Sonkorta oo ku yaraata dhiigga waxay keentaa inaan suuxno hadii tusaale ahaan cunto yari jirto. Sabatuna waxaa weeye, maskaxdu waxay u baahantahay sonkor sida ay ugu baahantahay dhiig. [4]

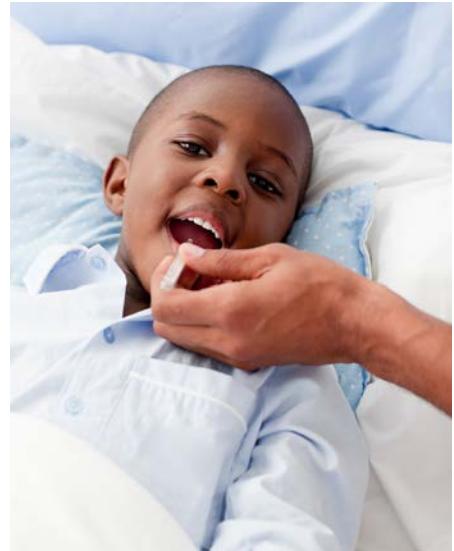
[4] NHS

Nin oksjiin yari la suuxay.

Waa maxay sababta aan qabow iyo kuleel u dareenno marka uu kaar ama qandho na hayo?

Sida caadiga ah, sababta keenta dareenka kuleel ama qabow maaha xaraaradda jidhka oo saraysa laakin waxaa weeye jidhka ayaa isku dayaya inuu xaraaradda ku hayo qiyaasta 37 darajo. Sidan wax u dhacayaan, ayaa keeni karta inaan dareenno qabow ama kuleel. Markaan joogno goob qabow ah, waxaa haragga jidhka laga xiraa socodka dhiigga si dhiigga uusan uga bixin kuleelka. Waxaa markaasi la dareemaa qaboow inkastoo dhab ahaanti nidaamkan jidhku kululeeyo, laakin marka uu jidhka hoos u ridayo xaraaradda oo aan dhididno, waxaan dareenaa kuleel. Isla nidaamkaas ayaa shaqeeya marka qandho na hayso. Marka uu feeberka kor u kaco, waxaan dareemeynaa dhaxan sababtoo ah haragga ayaa laga xiraa socodka dhiigga. Marka uu feeberka hoos usoo dhaco waxaan dareemeynaa kuleel waayo kuleelka ayaa laga siideynaya jidhka isagoo dhidid ah.

Wiil qandhoonaya

Waa maxay sababta aan oohinta ugu daalno?

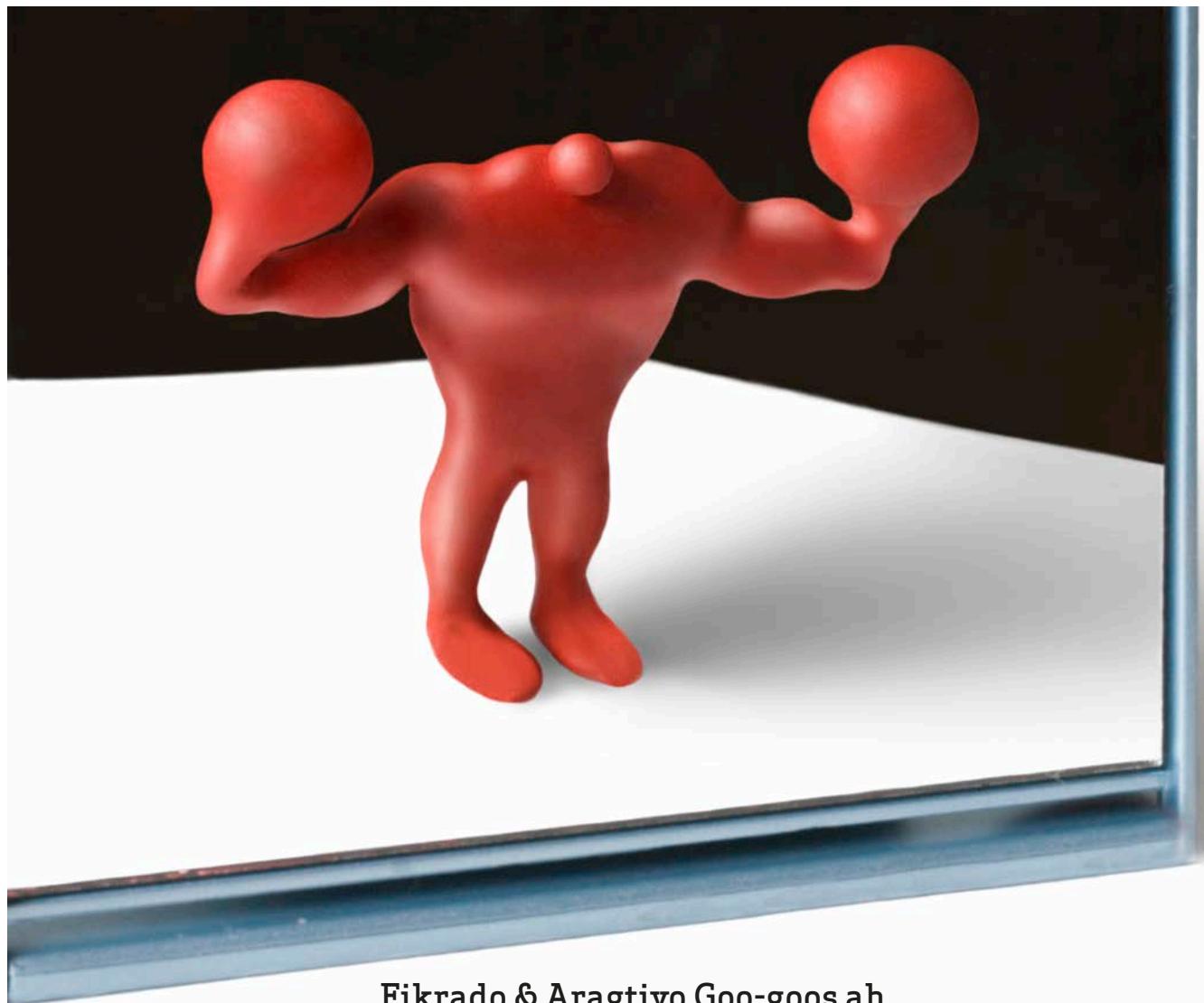
Insaanka marka uu ooyo isagoo shaqo badan qaban, ayuu hadana daalayaa. Oohinta waxay ka duwan tahay qayba badan oo kamid ah dareenka bani 'aadamka, wawaanaa oohinta lagu isticmaala murqo kala duwan oo aan ahayn kuwa wajiga keliya. Murqaha haga nidaamka neefsiga way adkaanayaan waayo neefsiga wuxuu kusoo baxayaa si dhaqsa ah oo dhufsasho leh. Garaaca wadnaha kor ayuu u kacayaa taasi waxay keenaysaa in garaaca dhiigga ee xididada uu kor u kaco. Sidoo kale marka ay oohin ku qabato ma fadhinaysid oo waad socsocni adigoo madaxa qabsanaya, gaalmahana rogrogaya xanaaq iyo ciil dartii, ama laga yaabo inaad si xoog ah u gariirtid ama ruxmatid.

Oohintu waa firfircooni qofku isticmaalo murqa kala duwan, dadkuna aad ayay ugu kala duwanyihii. Sidaa awgeed murqaha uu qof walba howlgalinayo way kala duwanaanayaan, iyadoo ay ku xiran tahay qofka. Si kastaba, waxaan shakki ku jiran in oohintu ay jidhka ku tahay culays. Howlgelinta dheeradka ee murqaha neefsiga iyo kuwa wadnaha iyo soosaaridda duufka iyo illinta waxay u baahan yihiin awood(enerji) dheeraad ah.

Cilmibaarayaal Maraykan ah ayaa sanadkii 1998 cabbiray ilmaha dhallaanka ah inta uu enerji ku isticmaalo dhaqdhaqaaqyada kala duwan ee jidhka. Natijjada waxay caddaysay in ilmaha ooyaya ay oohinta uga baxda qiyaas ahaan 30% iskuduub enerjiga guud ee ka baxa. Oohinta waxaa ay sidaas ku qaadatay laba jibaar enerjiga ku baxa dhadhaqaaqa jidhka ee caadiga ah iyo afar jibaar enerjiga ka baxa marka uu ilmha si deggan u fadhiyo. Sidaa awgeed wax layaab ah maaha in caruurta iyo dadka waa waynba ku daalaan oohinta, noocii ay doonto ha noqotee mid asaas ah, mid caro & sill keeneen ama mid xanuun keenay.

Ilmo-yan enerjigaisa wada isticmaalaya oohin owgeed

Fikrado & Aragtiyo Goo-goos ah **GOOS-GOOS**

Qaabka caruurta loo amaano ayay kuxiran tahay qaabka caqligoodu u kobco. Qofku inuu si saxa isku arko, baahiyaha dadka kalana arko, waxay dawr weyn ka ciyaartaa la dhaqanka iyo wax la wadaaga insaanka kale.

Fikradahan oo aan ugu yeernay goos-goos hoos ka akhriso.

KM

EGOCENTRISM: Waxay ku salaysan tahay inay si dabiici ah u xadidan tahay qofka aragtida uu kahysto caalamka isaga kabaxsan, yacnii qofkaas wax walba oo aan ahayn siduu isagu arko ama rabo, ma fahmi karo. Arinkaan dadku soo wada maraan xilliga caruurnimada, waayo markaa maskaxda caruurta ayaan wali horumar kagaarin fahmizza jiritaankha baahiyto tooda lamiid ah ee caruurta kale, Balse tarbiyad ahaan looga saaraa xilliga da'da waxaro-raaca.

NATIIJADA

Hadii aysan fursadaas dhicin, qofku

wuu ku weynaan dhaqankaas, waxayna kaga muuqan qaabab badan oo kamida inuu ku rafaado la doodidda dadka ka aragtida duwan, akhrinta dareenka dadka, fahmizza qofka kale mawqifkiisa, isago ku raacsaneyn.

Balse wada-hadalka iyo dooddha uu dadka la yeesho ma noqon karto mid caafimaad qabta.

Arimahaan qofku kuqariyaa muujin qab-weyni & isla-faansanaan xad-dhaafa (arrogant and prideful).

Kuwaan oo cilmi ahaan la ogaaday qofka ay kubadan yihiin inay uga hoosayso

kalsoonni-xumo uu qofku isleeyahay yaan lagaa garan. Qofka isagoo kuu baahan, ayuu isla weyni muujinayaa.

MAXAA SABABA?

Culumada arimahaan ku xeel-dheer waxay cadeeyeen inuu arinkaan dawr weyn ka ciyaaro qaabka caruurta loosoo tarbiyadeeyo iyo kadib markuu weynaado siduu naftiisa u hormariyo ama u baraarugo.

Waxaana keena ilmaha oo aan loo yeelin xuduud, la siyo amaan dhaafsan xadkii saxda ahaa oo aan xaqiqiqa ka tarjumeyn, kadibna keenta inay isku arkaan hanaan

«Meesha caruurta waalidkood ku amaaneen inay hawshii si **fiican u fuliyeen**, waxay sii doondoonaan hawshaas mid kasii adag.»

Sidee Amaanta Waalidku Siiyo Caruurtiisa ugu Noqdaan Doqomo?

Dad badan ma fahansana maskaxda iyo caqliga insaanka sida ay u shaqeeyaan xag horumar ama dib-dhac, marka ay u maleeyaan in caqli-badmidu tahay wax lagu dhasho, la iska helo, dhedhexaada ama eber ah. Markaana qofku waligiis noqonayo qof sidaas ah. Aslan dadka dhan kasoo baxeen uurka hooyadood iyagoo maskaxdoodu tahay waraaq cad oo wax ay ogyihiina jirin, sida Ilaah kusheegay Quraanka.

Cilmi-baarisyada cusub ayaa muujiiyay maskaxdu inay tahay sida murqaha oo kale oo markii la isticmaalo isbedala, kala baxa, xoogbatta, waxweyn qabta. Saynisyahanaduna waxay cadeeyeen in maskaxduna sidaas ushaqaysoo oo ay xoog badanayso markii ay hesho macluumaad badan. Soo uma aadan fiirsan qofka markuu bilaabayu jimiicsi, waxaa ku adkaada inuu qaado 10kg, markii uu sii wado inuu murqaha kashaqaysiiyo, waxaad arkaysaa qofkii oo 100kg si fudud ku qaadi kara, hadduu muddo joojiyana murqihii way shuuqaan. Maskaxduna sidaas ayay ugu shaqaysaa wax-ogaalka iyo macluumaadka badan ee soo gala. Marka hore ma xamili karto, laakin hadii lagu tababaro inay wax-ogaato, way sii kobcaysaa, hadii laga joojiyana way shuuqaysaa.

SIDEE WAALIDKA AMA BULSHADU ULA HARAAN MASKAXDA KOBCAYSA?

Proff. Carol Dweck ee jooga Jaamacadda Standford, kuna takhasusay cilmu-nafsiya, wuxuu soo bandhigay cilmi-baaris sheegaysa, inaan dib u eegno qaabkan u

fakarno, wax-u-barano, una tarbiyadeyno caruurteena iyo kalmadaha aan dooranayno markaan ka faalooneyno dhacdoo.

Gunaanadka cilmi baaristaa Dweck & Mueller ayaa ah qofka markii lagu amaano caqligiisa, booskii kartidiisa waxqabad, muddo kadib qofkaas waxqabadkiisa & caqligiisu hoos ayuu u dhacaa. Waayo qofka lagu amaano caqliga, wuxuu ka weecweecan loolanka nolosha la imaanayso mustaqbalka iyo kabaqid fashil. Arinkaan oo maskaxda qofka kureeba habdhqaan ‘negative’ ah xaggaa wax-sii ogaanshaha iyo hormarinta naftiisa. Arintaana waxaa sii sharaxay tijaabo lagu sameeyay caruurta waalidkood ay ku amaanaan fariidnimo & garaadkooda, waxay dareemaan karti-xumo markii ay kahor yimaadaan caqabado ay kabaqaan inay ku fashilmaan. Meesha caruurta waalidkood ku amaaneen inay hawshii si fiican u fuliyeen, waxay sii doondoonaan hawshaas mid kasii adag.

Tusaale ahaan meeshii caruurta laga oran laaha “fariidayaad tahay”, waxaa ka haboon in laga faaloodo hawsha ay qabteen oo layiraahdo “hawl wanaagsanayaad soo qabatayama si wanaagsanayaad hawshii usoo qabatayama natijjo fiicanayaa kadhalatay hawshii aad qabatay”. Arinkaan danbe wuxuu sababayaan maskaxdii inay sii raadiso hawshaas wax ka adag oo ay usoo fuliso sidaas si kasii wanaagsan, markaana maskaxdii ayaa kala baxaysa, qofkiina garaadkiisa ayaa kobcaya sida ay murquhu u kobcaan.[1]

aanan xaqiqi iyo waqcic aheyn.

Sidoo kale inaan lasiin amaantii ay xaqqa u lahaayeen iyo baraarugga ay ubaahan yihiin.

Sida haboon ee caruurta loo amaano kasii akhri Goos-2. Qofka arinkaan kuwaynaada wuxuu ku baabi’in karaa inuu is-geeyo booska qofka kale, isna dareensiyo intuu ubaahan yahay inta qofka kale ubaahan yahay, markaana ku dadaalo marwalba in meel-dhexe la iskugu yimaado (compromise), hadii aysan wuxu aheyn mabaad’i.

Koriinka Caruurta - Aragtida Pieget & Sida ay u shaqayso (Piaget's Theory)

Jean Piaget wuxuu kamid yahay dadka dumida kusoo kordhiyay aragtiyada la ictiraafay ee saameynta dhabta ah yeeshay. Walow aanan baaris dheer lagu sameyn cidda Piaget kaga horaysay aragtidaan, laakin hadana maaha mid ka maran in laga dhex heli karo culuumta waxyiga iyo faylasuufaradii hore. Balse fahankiisa xeelka dheer, ayuu aragtidan si wacan ugu sharaxay, waxaana loogu yeeraa "4 stages of operational thought" ama "stages of cognitive development". Kadibna waxaa kasii farcamay aragtida caanka ah ee loo yaqaan "Cognitive theory".

SENSORIMOTOR PERIOD

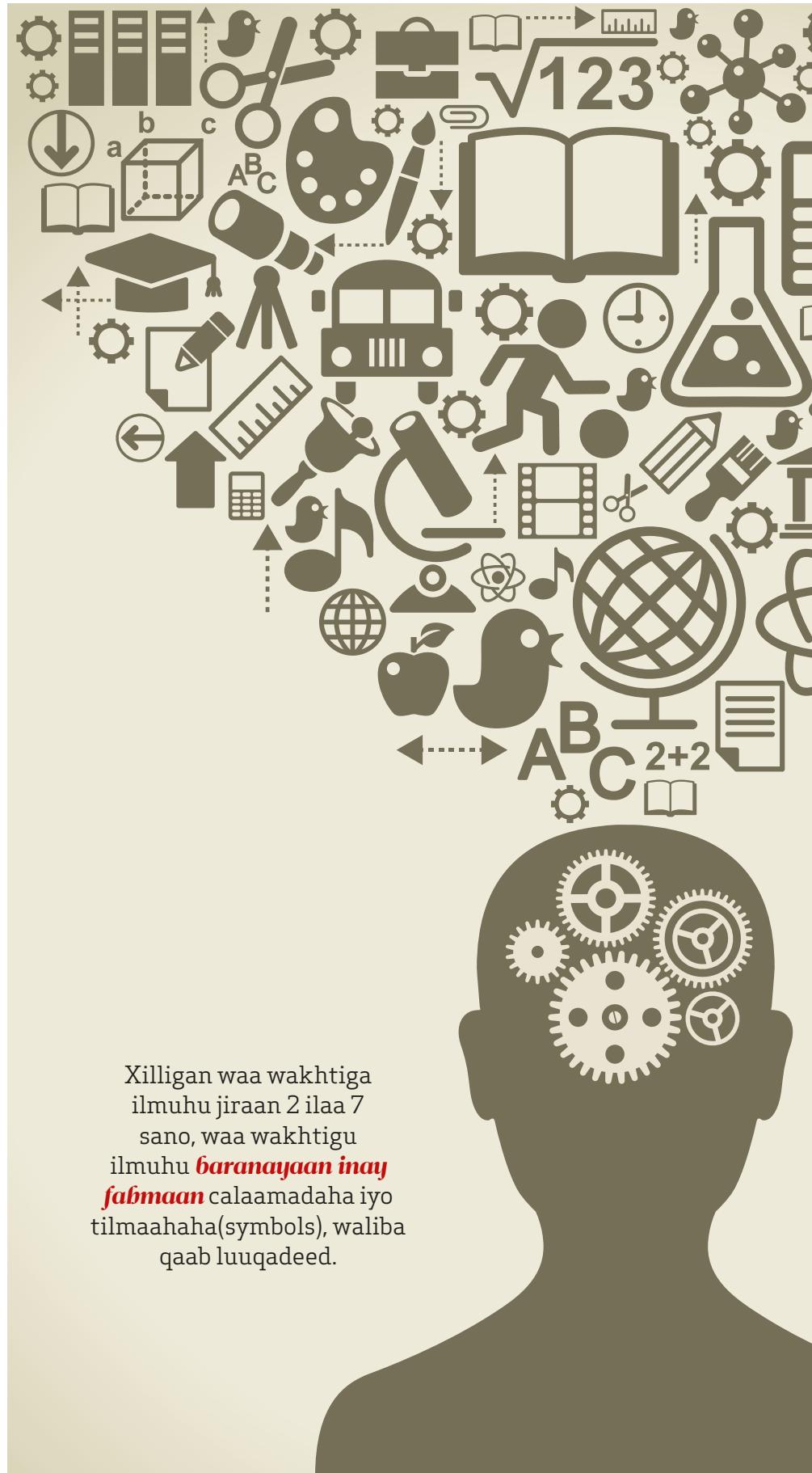
Waa mudada ay caruurtu ka yar yihii 2-jir. Xilligaan ilmuu waxay tijaabinayaan bii'adooda, iyagooy isticmaalaya dareenada wax lagu ogaado oo dhan. Taabasho, dareen iyo dhaqdhaqaaq ayay ku ogaanayaan caalamka ku xeydaaban. Ujeedka xilligaan waa inay soo fahmaan 'object performance'. Tusaale ahaan ilmo jira 5 bilood buufinka wuu la ciyaarayaa inta uu umuuqdo, laakin hadii buufinku fogaado, iskuma mashquulinayo. Markii uu gaaro 8-bilood ayuu bilayaa inuu raadiyo buufinkii jihada uu aaday.

PRE-OPERATIONAL PERIOD

Xilligan waa wakhtiga ilmuu jiraan 2 ilaa 7 sano, waa wakhtigu ilmuu baranayaan inay fahmaan calaamadaha iyo tilmaahaha(symbols), waliba qaab luuqadeed. Waxay fahmaan hadii buufin lagu yiraahdo, in la qeexayo muuqaalka buufinka isagoo hor oolin, laakin maskaxda ugu sawiran yahay noociisi. Arinkan wuxuu sii xoojin, sababta naloo amray cawro asturka. Isla xilligan ilmuu waa (egocentric – fiiri Goos-1) oo way ku adag tahay inay fahmaan baahiyaha kale ama loo sameyn waayo waxay rabaan, waana wakhtiga lagu bilaabo fahansinta baahiyoo tiisa lamida inay jiraan, isagoo dagaalaminna uu barto waan-waanta.

CONCRETE OPERATIONAL PERIOD

Wakhtigaan waa marka ilmuu udhaxeeyaan 7 ilaa 11 jir, mudadahaan gudeheed waa wakhtiga ilmuu muujinayaan calaamadaha ugu horeeya ee qaab 'mandiqi' ah inay kuula hadlaan, lana falgeli karaan wax aan la taaban karin 'abstract things'. Tusaale ahaan, xiligaan ilmuu waxay kala

Xilligan waa wakhtiga ilmuu jiraan 2 ilaa 7 sano, waa wakhtigu ilmuu **baranayaan inay fahmaan** calaamadaha iyo tilmaahaha(symbols), waliba qaab luuqadeed.

saari karaan farqiga xajmiga udhaxeeya koob biyo ah hadii lagu shubo labo koob oo kala xajmi weyn, balse xajmigii biyaha wali waa isku mid, tan danbe oo aysan caruurta da'daan ku haleeli karin. Halkaana kasii fahmi karnaa sababta naloo yiri salaadda ku tarbiyadeeya markii ay 7-jir soo gaaraan.

FORMAL OPERATIONAL PERIOD

Wakhtigaan waa 12 ilaa heer qof weyn uu kanoqdo, laga bilaabo da'daan waxaa usii kordha fahmida waxa aan la taaban karin 'abstractions'. Wuxuu fahmi karaa in jaceylka lagu tilmaami karo wax qiimo leh aanse la taaban karin, is-barbardhigga walxaha iyo waxay ka samaysan yihiin, shaxda iwm. Waana wakhtiga uu ka doodi karo xisaabaha, sayniska iyo aragtiyada kala duwan.

SAAMEYNTA

Aragtidaan Pieget waxaa lagu fahmaa sida caruurta loo tarbiyadeeyo, waxna loo baro,

iyo saadaasha waxa laga fili karo markii ay qof weyn noqdaan, waxay ka imaanaysaa talaabooyinkaas kore sida loosoo dhaafiyo. Halkaana waxaan kala dhixbixi karnaa kala duwanaanshaha habdhaqanka bulshooyinka inay kuxiran tahay sida loosoo barbaariyay iyo hadii bulsho ay si u badato, inuu dhaqankaas kasoo jeeddo koriinkii yaraanta.

«Halkaana kasii fahmi karnaa sababta naloo yiri salaadda ku tarbiyadeeya **markii ay 7-jir** soo gaaraan»

Magaalo ay ku nool
yihiiin dadyow kala
diimo iyo dhaqamo
duwan Moster - Bosnia

NUXURKA

- Dowladi waxay isu aragtaa ilaaliyaha midnimada bulshada.
- Midnimadaasna dowladdaa qeexda waxaana saldhig u ah labo qodob oo mid yahay af kadhexeeyaa oo mideeyaa, kan labaadna yahay dhaqan iyo diin ka dhexeeyaa bulshada.
- Saddexad qaybood ee dowladi ka koo-ban tahay, qaybta sharcidejinta, qabyta fulinta iyo qaybta garsoorka, intuba waxay u adeegaan ilaalinta midnimad-aas ku dhisan af, dhaqan ama diin.
- Shuruucdaas waxaa hoos yaala wax aan ugu yeeri karno dhaqan hay'aadeed (institutional culture).
- Qofkii ama kooxdii la timaaddo af, diin iyo dhaqan kaduwan kaas dawladdu u aragto afka ama diinta qaran, wuxuu kabaxayaaxaynadaabkiimnidnimadaooajnabi buu noqonayaa.
- Dugsiga caruurtu dhiganayso, xadaanada ay tegayaan iyo rugta caafimaad ee aad la xiriirtaaba waa hay'ado dawladeed, dadka kashaqaynayaana waxyay qayb ka yihiiin nidaamka dowladluu dajisay.

Wada-dhaqanka, Xuquuqaha, Waajibaadka & Horumarka Bulshada

CAQABADAH OURBAHA & QURBOJOOGTA

Bulshada loo qeexo bulsho wadareed (pluralistic society) iyo dhaqanqoosh (multicultural society), waxaa lagu saleeyey baahida muwaadinka xagga maaddada.

AADAM SH. CALI MAXAMUD

ELECTRICAL ENGINEER BSC // PRACTICAL PEDAGOGY DIPLOMA
DIDACTICS IN MATHEMATICS AND PHYSICS // MSC IN INTERNATIONAL AND MULTICULTURAL EDUCATION

«Haddii qof ama koox ay latimaaddo af kaduwan kaas dawladdu u aragto afka qaran ama diin iyo dhaqan **kaduwan wuxuu ka baxayaa** xayndaabkii midnimada oo ajnabi buu noqonaya»

Jagdish S Gundara.

oo usiman xuquuqda iyo waajibaadka. Muwaadin kastaana xaq ueleyahay hoy, nafaqo, caafimaad, waxbarasho, xorriyad ráyi, xorriyad hadal, xorriyad urur, inuu waxdoorto iyo inuu is sharixi karo iyadoo aan loo eegayn sinjigiisa, dhaqankiisa, diintiisa iwm. Culamada bulshadu waxay adeegsadaan erayada bulsho wadareed (pluralistic society) iyo multicultural society (dhaqanqoosh). Marka bulshada loo qeexo sidaas aynu soo sheegnay waxaa lagu saleeyey baahida muwaadinka xagga maaddada.

Marka laga hadlayo bulsho ay kamid tahay koox tiro badan oo awood leh iyo kooxo badan oo yaryar oo baahi kale qaba waxa la iswaydiiyey sidee bay bulshada uga midnoqonayaan? Ma inay kooxda laga badan yahay ku milanto kooxda badan wixii ugaar ah (sida dhaqan, diin, af iwm) ay katagto mise in kooxda wayni ay aqoonsato oo oggolaato in dhaqanada, diimaha iyo afafka kooxaha yaryarina ay kamuuqdaan hayàdaha maamulka iyo adeegyada. Dadka wax kaqoray cilmiga bulshada labadaas aragtiyood bay u qaybsan yihiin[1], laakin taas maaha mawduuqa qormada.

Waxaa muhiim ah inaan ka hadalno kooxda laga badanyahay waddooyinka u furan oo ay ku ilaashan karto waxa u gaarka ah oo muhiimka u ah isla markaana sida ay ula jaanqaadi karto bulshawaynta oo ula qaybsan karto xuquuqda iyo waajibaadka aan soo sheegnay. Si aan usoo fududayno mawduuwa waxaan u kala qaadaynaa kooxda laga badan yahayna dad waawayn iyo carruur, kooxda weyna waxaan u kala qaadaynaa labo qaybood oo midi tahay dawladda iyo hayádaheeda, qaybta kalana tahay shacabka. Afartaas kooxood oo isla falgasha ayaa waxaa ka dhalanaya natijjada barbaarinta carruurteena.

DAWLADDA IYO HAY'ADEHEEDA

Gundara (2000) wuxuu leeyahay dawladdu waa tan awooddha buuxda (hegemony) kuleh bulshada. Waxay dawladdu isu

Sawir muujinaya wada noolaanshaha bulshooyinka.

aragtaa ilaaliyaha midnimada bulshada. Midnimadaasna iyadaa qeexda waxaana saldhig u ah labo qodob oo mid yahay af kadhexeeya oo mideeya, kan labaadna yahay dhaqan iyo diin ka dhexeeya. Wuxuu Gundara leeyahay haddii qof ama koox ay latimaaddo af kaduwan kaas dawladdu u aragto afka qaran ama diin iyo dhaqan kaduwan wuxuu ka baxayaa xayndaabkii midnimada oo ajnabi buu noqonaya. Saddexdaas qaybood ee dawladdu ka kooban tahay, qaybta sharci dejinta, qabyata fulinta iyo qaybta garsorka, intuba waxay u adeegaan ilaalinta midnimadaas ku dhisan af mid ah iyo dhaqan ama diin mid ah.

Hay'adaha dawladda ee adeegyada bulshada ayaa waxay ku shaqeyaan sharciyada ka yimaada golaha sharci dejinta iyo wareegtooyinka golaha fulinta sida hadba ay ufahsansan yihiin. Waxaa shuruucdaas hoos yaal wax aan ugu yeeri karno dhaqan hay'adeed (institutional culture) oo aan warqado ku qornayn laakiin "darbiyada" ku qoran (stereotypes, misconceptions). Dugsiga caruurtu dhiganayso, xadaanada ay tegayaan iyo rugta caafimaad ee aad la xiriirtaaba waa hay'ado dawladeed, dadka kashaqaynayaana waxay qayb ka yihiin nidaamka aynu soo sheegnay. Nidaamkaas innagaa u nimid. Waxaa markaa ku khasbannahay inaan ufahamno si aan ula falgalno una noqonno innaga iyo carruurteenuba xubno waxtar ah aanna ilaalinno waxa inoo gaarka ah.

Qormada soosocota waxaan ku eegi doonaa bulsha weynita iyo dadka waaweyn oo soogallootiga ah xiriirkka ka dhexeeya oo si toos ah iyo si dadbanba raad ugu leh barbaarinta carrruta.

Waxaan si guud oo kooban wax ugasoo sheegnay Barbaarinta (KM 2012) iyo dhaqan gudbinta (KM 2013). Waxaan laga bilaabo qormadaan kusoo qaadanaynaa dadka soo qaxay oo yimid dalal qalaad oo dad kaa badan, dhaqan kaagii ka duwan iyo cimilo qalaad dhex degey. Waxaan saaraynaa diiradda waddamada reer Galbeedka oo dadkeena badankiisu usoo qaxay ama weli usoo qaxayo. Waxaan isla eegaynaa dawladaha iyo bulshadaha loo yimid sida ay u arkaan dadka cusub oo dhulkooda yimi. Waxaan markaa eegaynaa caqabadaa horyaal dadka yimid. Ugu dambayn waxaan soo jeedin doonaa haddii Allah idmo talooyin ku aaddan doorashooyinka inoo furan.

Waxay isku tilmaamaan waddamada reer Galbeedku inay yihiin kuwo ku dhisan dimoqraadiyad iyo muwaadiniinta

Horumarka waxbarashada iyo Dhawridda Bulshada

GUURGUURISTA QURBAJOOGTA IYO SAAMAYNTEEDA BULSHADA

Dalalka ay soomaalidu aad uga guurtay waxaa ka mid ah Netherlands, Denmark, Finland, Norway iyo Sweden, ayadoo dalalka ay u guureenna ay ka mid yihiin, Ingiriiska, Masar, Suuriya, Yaman, Keenya iyo Soomaaliya. Dalalka ay qoysaskani ka guureen waxay dhammaan safka hore kaga jiraan dalalka adduunka ugu nolol wanaagsan, marka la eego liiska Qarammada Midoobay ee cabbirka tayada nolosha.

CAWIL CABDIRAXMAN AXMED
BSC TEACHER EDUCATION FOR BILINGUAL TEACHERS
MASTER OF MULTICULTURAL AND INTERNATIONAL EDUCATION

Passport-da fududeeyay guurguurka

Waaxda tirakoobka dadyawga adduunka ee Qarammada Midoobay waxay 2013 caddaysay in tirada guud ee dadka ku nool dal aanay u dhalani ay gaarayo 232 malyan oo qof. Tasoo u dhiganta 3.2% tirada dadka adduunka ku nool. Sababaha ay dadku uga tagaan dalkii ay u dhasheen waa ay badan yihii waana ay kala duwan yihii. Inta badan dadkani doorashadooda iyo kutalagal ayay uga tagreen dalkoodii, laakiin waxaa jira qaar ku khasbanaa in ay qaxaan.

Soomaalida qurbajoogta ahi, dawlad la'aanta raagtay darteed, waxay u badan yihii dad qaxootinnimo ku yimid dalalka kala duwan ee ay ku noolyihii. Waxaa waayadan dambe soo ifbaxday in qoysas aan tiro yarayn oo ka mida qurbajoogta Soomaalida, islamarkaasna dagganaa muddo sannado ah dalalkii ay usoo qaxeen oo waliba dhalasho laga siiyey ilmana ugu dhasheen oo ugu koreen, in ay mar, laba jeer ama ka badanba ay ka guureen deegaannadii iyo dalalkii ay ku noolaayeen.

Arrintan «dib-u-guurguur»-ka ahi waxay keentay in aqoonyahannada cilmiga bulshadu ka doodaan waxa ku kallifay in dad ay dalkoodii nabab-darro iyo nidaam la'aani ka keentay, islamarkaasna uu heerka nolosha iyo horumarku aad u hooseeyo, aanay ka faa'iideysan fursadahaas qaaliga ah ee ay kala kulmeen dalalkaan loo arko in ay yihii kuwa ugu wanaagsan ee lagu noolaan karo! Arrintaan oo baaristeedu wali socoto, dooddeeduna dheer tahay, kuma falanqayn karno qoraalkeennan kooban. Aynu haddaba

si kooban usoo qaadanno qodobbo ka mid ah kuwa la rumaysan yahay in ay ugu muhiimsan yihii sababaha guurguurka iyo sidoo kale saamaynta ay bulshada qurbojoogta ah arrintani ku yeelan karto. Waxaa ugu horrayn xusid mudan in arrinkan dib-u-guurku aanay ahayn dib u guuris dhab ah oo dhammaystiran. Sababtuna waa in:

- 1.** Badanaa aabbayaashu way ku haraan dalka laga guurayo si ay reerka ugu soo shaqeeyaan
- 2.** Marka horaba lagu tala-galsan yahay in reerku dib ugu soo noqdo dalka laga guurayo amase ay ilmaha, kuwii weynaadaa, dib usoo noqdaan si ay ugu qaataan waxbarashada sare ama uga shaqeeyaan dalkii ay dhalashada iyo xuquuqda gaarka ah ku lahaayeen

Waxaa kale oo xusid mudan in inkastoo marka la fiiryo tirada qoysaska ay hawshani qusayso aanay arrintan oo kale horey u dhicin, sida la maleynayo taariikhda Soomaalida, haddana dhaedo ahaan ma aha wax cusub. Waxaa jira qawmiyado kale oo sabab dhaqan darteed u dira ilmahooda dalkii waalidku ku dhashay si ay ugu soo qaataan qayb waxbarashadooda iyo koritaankooda ka mid ah iyagoo dhaqankooda iyo qaraababoodana kusoo baranaya. Bakistaanida Norway deggan ayaa ka mid ah bulshooyinka sidaas u dhaqma.

Sidoo kale Soomaalida intoodii koobnayd ee qurbaha kula noolaan jirtay reerahooda,

"Soomaalida intoodii koobnayd ee qurbaha kula noolaan jirtay reerahooda, *burburkii dawladda kabor*, way lahaan jireen dhaqankaan hijro-dhaqameedka ah."

Cawil Cabdiraxman.

burburkii dawladda kahor, way lahaan jireen dhaqankaan hijro-dhaqameedka ah (cultural migration) oo kale. Tusaale aan Soomaalidii dagganeyd koofurta London, intii aanay burburin dawladdii Soomaaliya 1991-dii, ayaa lahayd dhaqan ay carruurtoodu ku qaataan waqtigooda dhallaannimada Ingiriiska, Soomaaliyana waqtiga barbaarista iyo dhallinyarannimada inteeda hore, haddana Ingiriiska markii ay qaangaaraan. Wuxaase muuqata in qaabkaan guur-guurka ee hadda soomaalida qurbajoogtu ku dhaqantaa uu aad uga duwan yahay kaa hore, arrimo dhawr ah awgood:

1. Qurbajoogta qaarkood oo inkastoo ay jeelaan lahaayeen in ay wad-dankooda ku noqdaan si ay ilmahoodu u yeeshaan dhaqan iyo jiritaan Soomaalinnimo, aan weli u bareeri karin ammaandarrada iyo nidaam xumida ka jirta dalkii hooyo darteed
2. Taasoo keentay in baddalkii dhaqanka ay galaan baahiyoo kale oo horeyba u jirey laakiin xal loo heli karo haddii loo guuro dal kale. Waxaa tusaale kuwaas u ah baahida waxbarashada maaddiga, luqadaha (gaar ahaan English-ka iyo Carabiga) iyo diinta, haddii aanay waalidku ku qanacsanayn dalka ay ku noolyihin
3. Is-gaarsiinta iyo isku-xiranta caalamka, oo aad uga duwan sidii hore, waxay keentay in war-is-dhaafsiga iyo isasoo-jiidashadu ay lug weyn ku yeeshaan guurguurista

Xorriyaddaas doorashadu, gaar ahaan haysashada baasabboorro lagu dagi karo waddankii la doono, waxay qurbajoogta u fududaysay in ay degaankooda ku qiimeeyaan baahidooda iyo caqabadaha haysta. Qaar ka mid ah baarayaasha cilmiga bulshada ayaa ku tilmaamay guurguurka Soomaalida mid la xiriira dhaqanka reer-guraannimada ee Soomaalida. Dhinaca kale waxay cilmibaaris kale (Ahmed 2011) tustay in guurguurista qoysasku ay ku salaysnayd caqabado dhab ah oo ka haystay dalkii ay ka guureen iyo sidoo kale dano ama ujeeddooyin cadcad oo ay dartood ugu guureen dalalka ay u guureen. Cilmibaaristaan waxaa ka qaybqaatay 25 waalid oo muddadii 1996-2006-dii ka guuray Norway una kala guuray Ingiriiska iyo Suuriya. Waaliddiintu waxaa kale oo ay tilmaameen in kahor intaysan qaadan go'aanka guurista ay aad uga fiirsadeen falkooda guurista iyo saamayntisa mustaqballoorkooda.

Si guud, waxaa cilmibaarisyo arrintaan lagu sameeyey tuseen in:

1. Guur-guurista soomaalida ee Yurubta dhexdeedu ay tahay arrin jirta oo aad uga sarraysa tirada celcelis ahaan ay caadi tahay inay dadka reer Yurub ugu kala guuraan dalalka Yurub dhexdooda
2. In Soomaalida ku dhexguurtey Yurub ay badankoodu Ingiriiska u guureen
3. In sidoo kale ay qoysas badan oo Soomaali ahi kasoo guureen Yurub iyo Ameerikaba oo ay u guureen dal Afrika iyo Carabaha ah
4. In waxbarashada ilmaha, xorriyadda tarbiyadda iyo ilma korsashada, isa-soo jiidashad, iskaashiga iyo doonista meel kuwada noolaans-haha qaraabada iyo saaxiibbadu ay intuba ahaayeen qodobbo muhiim ah oo lug ku lahaa soo guurista
5. Qiyamka iyo danaha qaarkood oo waalidka qiummo gooni ah u leh oo aanay in ku filan ku haysan dalalkii ay kasoo guureen
6. Waxaa intas dheer in waalidka qaarkood ay u guureen duruufo ayaga khaas u ah

Saamaynta ay arrintani bulshada ku leedahay waa mid khusaysa qoyska guurey, dalkii laga guuray, dalkii loo guuray iyo guud ahaan qurba-joogta Soomaaliyeed. Dhammaan qaybahaas waxbaa laga qoray. Gaar ahaan waxaa muuqata in dalalkii ay dadkani kasoo guureen ay bilawgii ku noqotay arrin gurracan oo qaadanwaa ah. Dalalka Norway, Denmark iyo Netherlands ayaa intuba sameeyey oo welina wada cilmibaarisyo lagu ogaanayo waxa arrinkan dhaliyey iyo waxa laga qaban karo. Qaarkood waxay is-weydiinayaan in arrintani ay daliil u tahay in barnaamijkii is dhexgalka bulshadu fashilmay. UK oo ah dalka qoysaska badankoodu u guureen, ayaa ayaduna walwal dhaqaale iyo siyaasadeed ka muujisay dadka badan oo Yurubta kale kasoo guuray oo Ingiriiska saldhigtay, kuwaasoo gaar ahaan culays adeeg ku haya iskuullada.

NUXURKA

- Qaramada Midoobay: Tirada guud dad kunool dal aysan u dhalan waxay gaaraysaa 232 malyan.
- Soomaalidu waa kuwa ugu badan, waxaya ka guuraan dalalka safka hore kaga jira nolosha aduunka.
- Waxaa la xusaa in dib-u-guurku uusan ahayn dib u guuris dhab ah oo dhammaystiran, waayo waxaan laga dhamaan wadankii laga soo guuray.
- Qaab guur-guurkan Soomaalida qurbajoogta ku dhaqanto hadda, wuu ka duwan yahay kii Soomaalidii dagaalada kahor iyo jinsiyadaha kale sida Pakistaanka, Moraakanta iyo Turkida.
- Xorriyaddas doorashadu, gaar ahaan haysashada baasabborro lagu dagi karo waddankii la doono, waxay qurbajoogta u fududaysay in ay degaankooda ku qiimeyaan baahidooda iyo caqabada haysta.
- Guur-guurku wuxuu saameyn kuwada yeeshaa dhamaan qoyska guuray, dalka laga guuray, dalkii loo guuray iyo qurbojoogta Soomaaliyeed.
- Dalalka Norway, Denmark iyo Nederland ayaa wali wada cilmi-baarisyo lagu ogaanayo sabaha arinkaan.
- Waxaa loo badinayaa inuu fashilmay qorshihii is-dhexgalka bulshooyinka.
- UK oo aad loogu guuray ayaa ka muujisa walwal dhaqaale iyo siyaasadeed soo guuritaanada badan.
- Waxay calaamo su'aal saaran tahay nooca waxbarashada ay caruurtu ka helaan wadamada loo raray.
- Arinkaan wuxuu lahaan karaa faa'iido iyo khasaare labadaba, laakin qiimayntiisa dhabtaa la ogaan karaa cilmi-baarisida socda kadib.

«Saamaynta ay arrintani bulshada ku leedahay waa *mid kbusaysa qoyska* guurey, dalkii laga guuray, dalkii loo guuray iyo guud ahaan qurba-joogta Soomaaliyeed.»

Cawil Cabdiraxman.

Arrinta kale ee laga shakisan yahay waa nooca waxbarashada ee carruurtu ka helaan waddammada kala duwan ee la geeyey iyo in carruurtu laga tala galiyey go'aammadaas ad-adag ee mustaqbalooda quseeya iyo ugu danbeyn in la-qabsiga dalkii laga guurey uu hadhaw adkaado markii ilmuhi dib ugu soo noqdo "dalkiisii". Sida aynu kor ku xusnay arrintani waa arrin weli nugul oo sida muuqatana faa'iido iyo khasaaro labadaba leh laakiin ay adagtahay qiimeyneedu ilaa ay mira-dhaliso amase lasoo gabagabeeyo baaris-cilmiyeedyada ku socda. Sidaas awgeed waxaynu u baahannahay inaynu mar kale isugu soo noqonno gabagabada iyo dhammaystirka qoraalkaan oo runtii dhammaanteen qurbajoogta iyo qaranjoogta Soomaaliyeedba si weyn u saameeyn karaya.[1]

[1] UN (2013). 232 MILLION INTERNATIONAL MIGRANTS LIVING ABROAD WORLDWIDE—NEW UN GLOBAL MIGRATION STATISTICS REVEAL, DEPARTMENT OF ECONOMIC AND SOCIAL AFFAIRS, POPULATION DIVISION.
AHMED, A. (2011) WHY DO SOME NORWEGIAN SOMALI FAMILIES WITH SCHOOL AGE CHILDREN MOVE TO A «THIRD» COUNTRY? INVESTIGATION ON THE ONWARD MOVEMENT OF SOME NORWEGIAN SOMALI FAMILIES IN THE DIASPORA.
LINDLEY, A. AND N. V. HEAR (2007). "NEW EUROPEANS ON THE MOVE: A PRELIMINARY REVIEW OF THE ONWARD MIGRATION OF REFUGEES WITHIN THE EUROPEAN UNION."

Waxaan fududeyn in la qeexo xikmadda siyaasadda, waayo waa mawduuc ka hadla xaaladaha tagey, taagan ama mustaqbalka ee hab dhismeedka iyo maamulka bulsho.

YAA MUDAN INUU MAAMULO DADKA?

Mawduican aan dhexgalayno wuxuu cinwaankisu muujin inuu yahay mawduuc siyaasadeed. Waxaana dhici karta inay dadkeenu wada danaynayaan maadama siyasaddu na kala gaysay, nana kala fogaysay. Isla markaana isku kaaya soo dhaweyn karto, waa lagama maarmaan inaan iskula rog-rogno xikmadeeda si xeel dheer, xalaala oo miyir qab leh. Mawduucaan oo laga qaadan karo tafsiiro kala duwan qof walbana ehel u noqon karo, waayo wuxuusan ka marneyn culuum kala duwan sida diinta, taarikheda, falsafadda, dhaqaalaha, bulshada, biology, qiyamka iyo akhlaaqiyyadka.

MUKHTAR QORANSAY
IT-ENGINEER & ECONOMIST
BSC/MBA

Meesha ay Kasoo Bilaabatay

Doodda su'aasha mawduuceena waxay kasoo bilaabatay Samada iyo kahor intaan insaanka la keenin dhulka. Doodaan oo dhexmartay Ilaahay iyo Malaa'ikta, markii Alle go'aansaday oo uu yiri "Dhulka Waxaan u Sameyn Wakil Kataliya". Markaa Malaa'iktu way ka doodeen sababta insaanku u maamulayo dhulka, laakin waxay ka qanceen in insaanku ka cilmi badan yahay, sidaasna kunoqon karaan wakiilada Alle ee dhulka. Marka su'aasha kale oo nagu soo maaxaysa ayaa ah, hadii Malaa'ikti iyo insaankii lagu kala saaray cilmi oo sidaa awgeed insaankii kunoqdeen kuwa maamula dhulka Alle, fakar aahaana ka sareeya makhluuqaadka dunida intiisa kale, yaa maamulaya dhexdooda?

Waayo is-maamulid loogu baahan yahay?

Su'aashaas ayaa waxaa tash-wiish kufuri kara su'aal oranaysa horta maloo baahan yahay dadka in la maamulo? Waayo, hadii aan lagu qancein in insaanku is-maamuli karo, isagoo kala fiicneyn, lagama doodi karo qofkee mudan inuu dadka maamulo. Fakarka tash-wiishkaas furay kuna qanacsan waxaa loo yaqaan 'Anarchism'. Balse fakarkaan wuxuu ka hor imaan qaabka Alle u sameeyay insaanka, uguna tala galay oo ah insaanku inuu isku baahan yahay oo dhulka wada camiro, waana sababta Alle uga dhigay Khaliifah. Caqli, xikmad iyo khibrad taariikh ahaana bini'adamku waa soo tijaabiyyay inuusan kaligiis isku filnaan karin, waxna qabsan karin, haduu sidaas doortana aysan waxba is-dhaameyn isaga iyo xayawanaatka kale. Taasi waxay keenaysaa inuu khilaafu ujeedkii looga dhigay Wakiil-ka

dhulka Alle. Hadaba, haduusan kaligii noolaan karin oo isku baahan yahay, waxay ku khasban yihiin inay wada noolaadaan oo wada macaamaloodaan, waxaa markaana hubaala inay isku xad-gudbayaan. Sidaa awgeed, way ku khasban yihiin inay helaan cid kala saarta.

Arinkaan kore wuxuu cadaad day bilowgii dunida, markii bini'adamku dhulka yimid, waxay ahaayeen Aadam iyo Xawaan. Laakin markii ay caruur dhawra dhaleen, ayay Haabiil iyo Qaabii kadhix dhacday is-qabsigii ugu horeeyay ee dhexmara aadanaha, kuna salaysnaa sidii wax loo qaybsan lahaa. Markii labada wiil lagu kala saaray tartan qurbaan ah inay dhaweyyaan, ee midkood laga aqbalay, ayuusan midkii kale ku qancin oo go'aansaday inuu xad-gudbo oo walaalkii kudilay, 'Waayo Lagaaga Aqbalay oo Aniga La igaga Aaqbali Waayay'? Wada noolaanshahaas lagu khasban yahay iyo isku-xadgudubka kadhalanaya, ayaa jawaab u ah inaan laga maarmin is-maamulid? Halkaana waxaa ku dhimanaya fakarkii 'Anarchism' ee u dooda in lagu noolaado fowdo.

Markaa, hadii aan hubsanay inay lagama maarmaan tahay insaanku inuu helo cid maamusha, hadaba waa muhiim inaan isku waafaqnay rogrogidda su'aasha cinwaankeena. Bini'adamku intuu koobnaa oo uusan bilaabin inuu is-dulmiyo ama dulmiyo Allahii wakiishay, way fududeed inuu maamuloaabahood Aadam, laakin markii xadgudubku kabilowday dhexdooda iyo xag Alle, wuxuu Alle bilaabay inuu usoo diro Rasuulo, Alle siiyay tilmaamo gaara oo insaanka kasooican akhlaaq ahaan, kana qabtaan dulmiga dhexdooda iyo dulmiga Alle ula imaanayaan ama xadgudub nooc walba oo uu yahay. Isla markaana waxay uga tageen kutub ay kuqoran yihiin cilmi

«Bini'aadamku waa soo tijaabiyay inuu san kaligiis isku
fiinaan karin, waxna qabsan karin, haduu sidaas doortana
 aysan waxba is-dhaameyn isaga iyo xayawanaatka kale»

Mukhtar Qoransay

yo xikmado ay isku hufaan, iskuna sii maamulaan, walow laftigoodu wada helin ammaan. Taas macnaheeda miyaa insaanka waxaa maamuli kara qofkii Rasuul ah keliya? Dadka qaar ayaa sidaas mooday oo ay maslaxaddu lagashay inay sheegtaan Rasuulnimo been ah sida Museylamah Al-Kaddaab iyo Ghulam Ahmed.

Nimankaas fahamka ayaa ku qalooocday, waayo haduu Rasuul keliya uun dadka maamulayo, maba la oofsadeen Rususha (cs), ee iyagaa waligood joogi lahaa oo insaanka kala dhexdhetaadin lahaa. Markaa su'aasheeni wali way taagan tahay, oo hadii aysan Rasuusha Alle (cs) sii joogeyn, yaa mudan gadaashhood inuu dadka maamulo? Qofka aan dooneyn inuu meel uga soo haro fakarkaan ama ay ku adag tahay inuu

dhex-quuso, jijo khaldan ayuu jawaabta la aadi karaa ama jawaab khafiifa ayuu miiska soo saari karaa oo ah inuu isku khaldo sharcigii dadka isku maamuli lahaayeen iyo cidda dadka mudan inay maamusho. Qofkan waxan oran karnaa meel dhow ayuu wax ka eegaya, waayo insaanka isagoo isku waafaqsan oo aan diidaneyn Sharciga Alle ama sharci kale in lagu dhaqo, ayuu hadana kasoo horjeedsan karaa cidda kudhaqi laheyd sharcigaas. Aadanahuna sidiisa markii ay ka kala go'do Rususha (cs), wakhti dheer u dhaxayso ama lagaba joojiyo ama ka lunto asaasiyaadkii lagu sharfay ee insaanimo, way isku buuqaan, arimahaana way isku qabqabsadaan. Markaana inta caqliga u saaxiibkaa waxay u noqdaan asalka iyo raadinta tilmaamo u eg kuwii

Rusushu (cs) ay wateen. Arinmahaan anagoo eegayna, ayaan dib ugu noqonaynaa qaybo kamida taariikhda dooddha siyaasadda insaanka.

Aragtiyo Kala Duwan cidda Dadka Maamulaysa

Su'aasha ciwaanka waa mid ay dadkii hore dhan isku haysteen iyo kuwa ilaa hadda, qof walba oo waxgarad ahna isku dayay inuu ka jawaabo, dhamaan aragtiyadii qadiimka ahaa waxaa la isku dayay in laga jawaabo, midba meel ayuu kala dagey. Bulsho walbana way soo wajahdaa, wayna isku soo laayaan. Asxaabtii Rusuulullah Muxamed (scw) ee ugu kheyrka badneyd, markuu Rasuulullah (scw) katagey, isla arkeen koox

indheer-garad ah inay soo xulaan midkooda ugu amaano iyo karti badan, xilligii Abuu-bakar, Cumar, Cusmaan iyo Cali (rc). Qolooyin hore sidoo kale kutageen inay dadka maamulaan koox indheer garad ah, cilmiga siyaasada loogu yeeraa (aristocratic), waxaa ku tagey faylasuufkii Giriiga Plato iyo ardaygiisa Aristotle (424/384 CH). Kalmadaas waxay kasoo jeedda kalmadaa Giriiga 'ariston' iyo 'kratos' oo ah 'the rule by the best'- kuwa ugu wanaagsan ayaa maamulaya. Hortood la oran jiray (Oligarchy), ujeedku yahay 'oligos' inyar 'arkho' ayaa maamulaysa – Koonfur Afrika ayuu arinkaan kajiray intii caddaanku haysteen.

Qolo waxay ku tagtay 'dadku waa inay iyagu is xukumaan' «the people should rule themselves», waa mabda'a dimoquraadiyadda ee kasoo jeeda kalmadda Giriiga (demokratía), macnaheedu yahay (déménos) dadka ayaa (**κράτος**) maamulaya ama awoodda leh, loona celiyo ninka la oran jiray (Cleisthenes ama Kleisthenes) 508-507 Nabi Ciise Hortii (cs). Sidoo kale waxaa ku tagey John Locke (1632-1704 M), waana fakarka dunida maanta ugu xoog badan, laakin lama oran karo waa kan ugu saxsan, waase fakar shaqeyya. Qolo kale ku andacoodeen hal qof waa inuu dadka maamulaa waa boqortooyo (monarchy), kutagey Thomas Hobbes (1588-1679). Wuxaana kaga horeeyay awoodii Persia, boqoradii reer Banuu Israa'iil. Sidoo kale arinkaan waxaa kutagey Mucaawiye Bin Abii Sufyaan (rc) ee aragtidii 4-ta khulafu (rc) u rogay, boqortooyo iyo xukun iska dhaxlid.

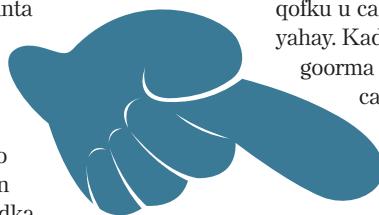
Waayo su'aashaas cinwaanka waagaas iyo haddaba? Giriigu waagaas wuxuu ahaan jiray maamulo yaryar oo hal ama dhawr magaalo kawada jira, sida maanta Soomalidu tahay. Maamuladaas is baa'bi'in jireen dheddooda iyo cidii daris la ahba sida quwaddii Persia ee markaa jirtay. Dhamaantoodna mushkilado dheddooda ah la rafaadayeen. Intii udhaxaysay Nabi Muuse iyo Nabi Ciise (cs) way isku dhex yaaceen, wayna isku xadgudbeen, iyagoo isku haysta cidda mudan inay maamusho. Kadib dadkoodi xikmadda u saaxibka ahaa (Ibnu-Khaldun sheegaa inay xikmadda kadhaxleen Luqmaanul-Xakiim), ayaa isku dayay sidii bulsho bilaa cilad ah u dhalan laheyd, dadkuna nabab kuwada noolaan lahaayeen. Arinkaan wuxuu sii dhaliyay su'aal kale oo ah horta waa maxay

bulsho cilad ka maran ama heersare 'ideal' ah, hadiiba la heli karo? Jawaabtooda ayaa kuxirnayd horta yaa bulshadaa maamulaya, si ay u noqoto bilaa cilad ama 'ideal society'?

Waayo waxay arkayeen in qofka wax maamulaya iyo bulshadu isku egyihiin, maadama qofku kayimid bulshada, farqiga u dhaxeeyaa waa tirada uun oo ah hal qof iyo bulsho badan. Markaa su'aashii usii dhaadhaday hadaba si loo helo bulsho heersare ah, maxaa qof kadhibi kara heersare oo lagu dayan karo «what makes an ideal or perfect man?» Waa meesha uu insaanka ka ambaqaaday soo helidda culuumta caafimaadka iyo cilmu-nafsi, iyagoo ku doondonaya sida jirkooda iyo nafahoodu u samaysan yihiin, si ay isku bartaan, iskuna soo helaan, maadama aysan markaa si toosa u hayn cilmi waxyiyeed.

Qaybaha Nafta Aadanaha

Culuumta cilmu-nafsi waxay tilmaamtaa qof walba inuu ka kooban yahay labo wallood, naf iyo jir. Markaa waxaa u baxay in waxa samaynaya qof heersare ah kuxiran tahay jismi ahaan iyo nafsi ahaan inuu qofku u caafimaad qabo oo kadhamaystiran yahay. Kadibna waxaa iswaydiin mudnaatay goorma ayuu qofku nafsiyan iyo jismiyan caafimaad qabaa? Qofku jismiyan waa caafimaad qabaa haduusan

**«Wada noolaanshaaas
lagu khasban yahay
iyo isku-xadgudubka
*kadbaalanaya, ayaa
jawaab* u ah inaan laga
maarmin is-maamulid.»**

Mukhtar Qoransay

xanuunsaney jir ahaan, laakin qofku inuu nafsiyan u xanuunsaney waa arin adag ogaanshaeeda. Kadib wuxuu Alle ku ilhaamiyaa ama culuumtii kahoraysay kadhex fahmeen in nafta aadanaha u kala qaybshaan 3 qaybood, qayb miyirleey ah (the rational element) qayb ruuxi ah (the spirited element) iyo qayb hunurileey ah 'the appetitive element'.

Qaybta ruuxiga ah waa midda qofka

kadhibaysa geesiga/dhiranaanshaha, siinaysana awoodda inuu waxrabo. Qaybta miyirka waa tan suurta gelinaysa inuu qofku wax sababeeyo, ka doodo oo iska aqbalin , sheygana u qaato qaab miyir qab leh. Qaybta hunguriga ama baahiyaha ka kooban tahay rabitaanada shahwo ee nafta, sida cunada, raaxada, dareenada iwm.

Markaa waxay yiraahdeen qofku wuxuu nafsiyan u caafimaad qabi karaa markii 3-daas qaybood si wadajira uwada shaqeyn karaan. Wax sababeyntu waa inay amri kartaa xakameyna kartaa qaybta baahiyaha. Qaybta ruuxiga ahna, waa inay awoodeeda ruuxi ku caawisaa fulinta-amarka iyo hagidda, si qaybta baahiyaha loo xakameeyo. Qaybta baahiyaha maaha in la jajauubo, balse waa in la qanciyaa baahiyaheda keliya inta ku haboon ee ay wax-sababeyntu tiraahdo kufilan. Qofka hadii gebi ahaan laga xukumo maskaxda & wax-sababeynta, wuxuu faqri kanoqon qaybtii dareenka insaanim, ninka la oran jiray James Mill ayay sidaa kudhaaday. Dhanka kale, inta badan qofka waxaa ka adkaada baahiyaha nafta, markaa si uu rabitaanadaas u qanciyo, iyaga ayuu u deyn inay maamulan. Markaa qofkii oo dhan iyo ciddii ka agdhow waxaa u talinaya dareenkiisa, baahiyihisa kala nooca ah, markaaq qofku noqon qof aanan miizaaneyn 'unbalanced' oo is-halaaga. Si loo xakameeyo qaybta hunguriyada, waa in maskaxda loo ogolaadaa inay waardiyyaso baahiyahaan inaysan xadkoodi dhaafin. Markaa qayb walba oo nafta kamida, hadii ay ciyaarto dawrkeeda, iyadoo la jajuubin ama wax jajauubin, waxaa la helayaa jawaabta ah qofka maxaa ka dhigi kara heersare 'ideal'.

Arinkaas waxay kaga tusaalee qaateen, maadama dowladdu aslan tahay shakhsiyaa isku tagey, waxaa qabanaya xeerkas oo kale. Markaana cidda dadka maamulaya ama dowladda loo qaybin karaa 3 qaybood, si ay u noqoto dowlad heersare 'perfect & ideal' ah, una soo saarto bulsho heersare ah. Kuwa dadka u talinaya, kuwa difaacaya iyo shacabka, qayb walba oo noocan kamida udhigmataa qaybihii nafta. Kuwa maamulaya waa qaybtii miyirleyda 'the rational element', ciidanku waa ruuxiigii 'the spirited element', shacabkuna waa hungurileydi 'the appetitive element'. Markaa waxay kusoo dageen, sida qofka heersaraha ah looga doonayo inay sedexdiisa qaybood ee nafta wadashaqueeyaan, ayaa bulshada heerka sare ah 'ideal society', looga doonayaan inay 3-dooda qaybood u wadashaqueeyaan qaaab wadasocon kara. Ciidanku waa in ay madaxda ku saacidaan in dadka baahiyahooda xad-dhaafka ah la xakameyn karo, laakin aanan la jajuubin

oo Maamuluhu siiyaa baahiyahooda marba xadka macquulka ah, shacabkuna hogaaansamaa.

Gunaanad

Mushkiladda asaasiga ah ee hortaagan gundhigidda bulsho ideal/perfect ah, waa su'aasha ah yaa maamulaya? Maadama cidda maamulaya ay ugu danbeyn ka go'do shakhs walba in la geeyo meesha ku haboon, haduu ciidan yahay iyo haduu shacab yahay. Waana iyaga cidda samanaya xeerarka bulshadu qaadanayso. Markaa hogaan xumo, waxay dhalin sharciyo guracan iyo go'aamo khaldan. Go'aamo khaldanna kadhalanaya in dad aan sax ahayn la geeyo meel aysan sax ku ahayn, kadibna sidaa kadhalato xasilooni darro oo layiraahdo dadku waxay diideen Sharcigii Alle ama dastuurkii dalka. Marka Faylasuufaradii hore wax way soo dhaweyeen, laakin xal dhamaystiran ma aysan keenin. Waxayse isku raacsanaayeen qofka wax xukumaya inuu ka soocan yahay dadka intiisa kale xag akhlaaq, qiyam iyo karti.

Hadaba aragtiyadaas lagu dhigto culuumta siyaasadda, buugaagta badana

laga qoro, soo kuma soo koobmayso aragtidiil Asxaabu Rasuululaah ee xilligii Abuu-bakar iyo Cumar (rc) ee isla arkeen koox indheer-garad ah inay soo xulaan midkooda ugu amaano iyo karti badan. Aragtidaan iyo kuwa lamidka ah ayaan nooga baahan u kuura-gelid xeeldheer iyo cilmi-baaris isku dhafan oo culuum badan laga dhex eegayo, waayo siyaasaddu malaha jawaab qeexan iyo wakhti go'an. Sidaa awgeed, qofna kuma andacoon karo inuu ogyahay qofka ugu fiican ee dadka maamuli kara, laakin hadii bulsho ubadan tahay dhanka miyir-qabka, qofkii ay isla gartaan, tixgelintiisa ayuu leeyayah.

Rogrogidda aragtiyadaas kala duwan, iyo qaababka ay umadaha dunida isku-maamulayeen waxaa nooga baxaya oo la isku raacsan yahay inuu qabiil kumaamula (tribalism), aysan ahayn aragti miyir-qabta oo la ictiraafsan yahay. Isla markaana aysan joojin karin isku-xadgudubka insaanka ee ay soo bilaabeen Haabiil iyo Qaabiil, balse qabiilkii sii hurinayo, markaana insaanka waxaa u talinaya qaybtii hunguriyada keliya, waana mindhaa midda nadhex taala oo hunguriyadii loo xadidi kari waayay.

NUXURKA

- ❖ Doodda mawduucaan waxay kasoo bilaamatay Samada, Malaa'ikta iyo Insaanka dhexdooda.
- ❖ Maadama uusan insaanku kala maarmi karin, dhulkana inay camiraan looga dhigay Khaliifatulah, waxay ku khasban yihiin inay wa dhaqmaan. Tan oo keenaysa isku-xadgudub. Sidaa awgeedna loogu baahan yahay cid kala saari karta.
- ❖ Bini'adamku intuu koobnaa oo uusan bilaabin inuu is-dulmiyo ama dulmiyo Allahu wakiishay, way fuddeen inuu maamulo aabahood Aadam.
- ❖ Alle wuxuu siiyay Rususha tilmaamo gaara oo insaanka kasoocean akhlaaq ahaan, kana qabtaan dulmiga dhexdooda iyo dulmiga Alle ula imaanayaan ama xadgudub nooc walba oo uu yahay.
- ❖ Aadanahuna sidiisa markii ay ka kala go'do Rususha (cs), wakhti dheer u dhaxeyyo ama lagaba joojiyo ama ka lunto asaasiyaadkii lagu sharfay insaanka, way isku buuqaan, arimahaana way isku qabqabsadaan.
- ❖ Asxaabitii Rusuulullah Muxamed (scw) Abuu-bakar, Cumar, Cusmaan iyo Cali (rc) isla arkeen koox indheer-garad ah inay soo xulaan midkooda ugu amaano iyo karti badan.
- ❖ Mucaawiye Bin Abii Sufyaan (rc) qaatay aragtiid boqortooyo iyo xukun iska dhaxlid.
- ❖ Plato iyo ardaygiisa Aristotle (424/384 – Nabi Ciise hortii) kutageen inay dadka maamulaan koox indheer garad ah, cilmi-ga siyaasada loogu yeeraa (aristocratic).
- ❖ Dimoqraadiyadda ee kasoo jeeda kalmadda Giriigga (dēmokratía), macnheedu yahay (dēmos) dadka ayaa (**κράτος**) maamulaya ama awooddha leh, loona celiyo ninka la oran jiray (Cleisthenes ama Kleisthenes) 508-507 Nabi Ciise Hortii (cs).
- ❖ Wawaana kaga horeeyay awoodii Persia, boqoradii reer Banuu Israa'iil
- ❖ Thomas Hobbes (1588–1679) hal qof waa inuu dadka maamulaa waa boqortooyo (monarchy).
- ❖ Faylasuufaradu u qaybiyeen nafta insaanka qayb miyirleey ah, qayb ruuxi ah iyo qayb hunurileey ah.
- ❖ Qofku miizaaman yahay oo noqon qof heersare ah, markii ay wadashaqeeyaan 3-daas qaybood.
- ❖ Dowladnimada kaga tusaale qaateen 3-daas qaybood ee nafta. Markaana la heli karaa bulsho heersare ah, markii la helo maamul miyirkha adeegsada.
- ❖ Iskuma raacsana sida ruuxa xukumaya, laakin isku raacsanaayeen inuu ka soocan yahay dadka intiisa kale xag akhlaaq, qiyam iyo karti, kuwaan oo lamida tilmaamihii Rususha.
- ❖ Qabiil-maamuliddu maaha aragti insaanka miyir qabta oo la ictiraafsan yahay, mana joojin karto isku xadgudubka insaanka, inay sii huriso mooyee, waayo hungurigaa talinaya.

«Qabiil kumaamulid maaha aragti miyir-qabta oo la ictiraafsan yahay. Isla markaana majoojin karto isku-xadgudubka insaanka ee ay soo bilaabeen Haabiil iyo Qaabiil.»

Mukhtar Qoransay

Dul-qaad iyo dadaal
dheer kadib, yool
walba waad gaari
kartaa.

Haddii aad rabtid inaad guulaysatid garo waxaad qabanaysid, jeclow waxaad qabanaysid ugu danbayntana rumaysnoow waxaad qabanaysid.

YAGLEEL YOOLKAAGA

«Marka aanad hammoon ilayn nolosha waa mooyi dabadaaye»

- Cabdilaahi Suldaan Timacadde (AHUN).

CABDULQANI XAAJI CALI (ALBANNA)
BSC, MBA IN PROJECT MANAGEMENT

Markaynu wayno yididiilada waxaynu waynaa rabitaanka. Markaynaan lahayn rabitaanna waxaa inaga lunta aragtida nolosha (himilada). Aragti la'aanna markaan noqono, nolosha ayaa inaga lunta. Markaasaan ku noolaanaa ciil iyo murugo aynaan garanayn xilli iyo meel ay ku dhamaan.

Nooluhu dhamaantii wuxuu isku dayaa sidii uu nolosha ula falgali lahaa, waana hidaayad iyo hanuunin Alle. Inta bad iyo beri ku jirta, inta guurguurata iyo inta dhul dulsocotaaba waxay ka siman yihiin inay nolol fayaw oo caafimaad qabta ku noolaadaan. Yoolku wuxuu weeyaan waxa kiciya bani'aadamka kuna kalifa inuu yeesho aragti ku saabsan nolosha, suurayn karana kaalinta uu ka qaadan karo. Wuxaanu kaga hadli doonaa maqaalkan sidii ay dhalinyaradu u astaysan lahaayeen yoolka iyo hadafka ay doonayaan inay gaadhaan, iyagoo u maraya cilmi qoto-dheer iyo iimaan sal adag.

Bini'aadamkan adduunka jooga oo dhami waxa uu leeyahay yool uu doonayo inuu xaqijiyo, waxaase lagu kala duwan yahay xajmiga iyo xooga uu le'eg yahay iyo waxa laga dhigto yoolka.

Hamiga aad xanbaarsan tahay inta uu le'eg yahay ayay ku xidhan tahay yoolkaagu sida uu noqonayo. Haddii uu kugu jiro hammi ah inaad ummad badbaadiso kana saarto wareerka iyo walbahaarka haysta waxaa ku saaran inaad inbadan eegtid oo aad akhrigid waayo aragnimada ay soo mareen dadkii dunida badalay gaar ahaan dadkii wanaagsanaa, Ilaahay ku xidhnaantid oo aad waydiisatid inuu wakhtigaaga kuu barakeeyo. Imisaa 50 sanno jiray oo aan dunida raad kaga tagin, imisaa 10 sanno oo ay ummad u qabteen, la hadal hayaa oo aan laga gayoonayn. Wax kale maaha waa ikhlaaska waxa ay qabanayeen iyo ku xidhnaanshaha Ilaahay.

Hadaba waxaa dhacda in dadku ay

doonayaan inay gaadhaan yoolal farabaden oo ka dhex giuxaya maskaxdooda, kaasi oo iskugu jira qaar xoog u saameeya iyo qaar kale. Dadka guusha gaadhaana wax kale ma dhereera dadka kale, waxayse ka dhabeeyeen uun waxay aaminsanaayeen iyadoo ay u dheertahay inay qorteen si ay mar walba u xasuuusnaadaan. Hadaba haddii aad tahay siyaasi, aqoonyahan, arday, haweeeneey iyo wadaadba waxaa lagaaga baahan yahay waxa aad aaminsan tahay inay ummadda hormar gaadhsiin karto aad ka run sheegtid, u oontid una rafaadid.

«Lama helo wadaadoow
waxaan **cidi ku bawsboone**
- Naftaa loo hanqal taagaa
waxaad hiigso leedahayee.»

Cabdilahi Suldaan Timecadde.

Cilmi baadhistaas oo ay qoratay ee 93%

1953-kii waxay samaysay jaamacadda Yale cilmi baadhis ay ku ogaanayso ardaydeeda ganacsiga iyo yoolalka ay dhigteen, ardaydaasi oo ay wadartooda ahayd 10,000 arday. Waxay cilmibaadhistaa soo saartay, in 93% aanay lahayn hadaf cad ee ay iska noolyihiin, halka 3% ay lahaayeen hadaf waliba ay qorteen. Iyadoo la ogaaday 20 sanno ka dib oo ku beegnayd 1973-kii, in intii qoratay ee 3% ahayd ay ka guul gaadhad oo ay la maal noqdeen marka la isku wada daro 97% ee soo hadhay.

Sidee baa loo yagleeshaa yoolkaaga?

Yagleelashada yoolku waxay ka soo tisqaadaa fahanka iyo fiirada aad ka haysatid nolosha iyo qaabbabka loo sameeyo yoolka. Way kala duwan yihiin yoolalku mid baa loogu talogalay marxalad kooban midna marxalad dhaxe midna waa marxalad fog.

Haani gun bay ka tolantaaye, kun maylna waxa uu ka bilaabmaa hal mayle. Wuxuu laga soo bilaabaa marka hore sidaad naftaada u agaabayn lahayd ee aad aqoonteeda, anshaxeeda, iyo asluubteeda u hagaajin lahayd. Marka xigtana aad waalidkaa iyo intii hoo iyo hiilba kuu gaysatay intaad waxbarashada ku jirtay aad u nasin lahayd. Intaa kadibna aad dadka aad la nooshahay anfacdid hadday noqoto, qof aad ka caawiso inaad bartid waxaad ku dhaantoo, talo wanaagsan aad siiso, dhiirigalin aad ku taageerto iwm.

Intaasi waa aasaaska marka hore ay tahay inaad ku baraarugtid, suura galna maaha inaad ku riyootid inaad noqonaysid hoggaamiyihii ay ummaddani sugaysay adigoo aan naftaadiiba soo dhaafin. Horay ayay dadkii wanaagsanaa u yidhaahdaan: "dagaal la galo waxaa ugu adag dagaalka aad naftaada la gashid, markaa aad naftaada ka soo guulaysato ayaad nolosha hirkeedana ka guulaysan kartaa". Qofka seesiisu wanaagsanaadaana nolosha inteeda kalana way u wacaataa. Yool ka dhigo inaad naftaada dhistid, haddii aad dugsi dhexe ku jirtid isku day inaad aqoontaada kobcsid oo aad luuqadda furaha u ah casharadaada aad sii jilcisid. Haddii aad heer jaamacadeed tahayna ku dedaal inaad meel iska dhigtid aqoontaad ku dhex jirto, hana ku dhaxal siiso inaad samir iyo dedaal ku sugnaatid ilaa inta aad yoolkaaga gaadhaysid, wareer iyo suudalidse yaanay kugu seetayn.

«Haani gun bay ka
tolantaaye, kun maylna waxa
uu ka bilaabmaa hal mayle,
wuxuu laga soo **bilaabaa**
marka bore sidaad naftaada
u agaabayn lahayd»

Cabdulqani Cali Xaaji.

Yool-gaariddu waa
hawl ubaahan sabar
iyo naf-xakameyn

Shanta waaxood ee noloshaada ka mid ah haddaad hagaajisid, waxaad ku hantaaqsatay horumar wanaagsan, waan kuwan:

DHANKA IIAMAANIGA AH: Ku xidhnaw Ilahay oo si hufan u gudo waajibaadkiisa oo ay ugu horreysa salaada, u samafalka waalidka, akhrinta Quraanka haba ahaato bog maalintii aad isha marisid adigoo faa'iido ka qaadanaya. Dhibta iyo jiirta adduunyadana waxaa lagaga baxaa waa ducada iyo ku xidhnaanshaha Ilahay, ka digtoonowna dabinada uu shaydaanku u dhigo bini'aadamka.

DHANKA WAXBARASHADAADA: Akhri casharada lagu soo dhigo, ogowna waxaad maanta baranayso beritoole ayaad camal galin doontaaye. Akhri oo garo dantaad u tagaysyo dugsiyada iyo jaamacaddaha. Ku hadaaaq oo ku hees "waxaan u ordyaa, u ordyaa dugsiyada u aada inaan is-anfacoo, waalidkay anfac".

DHANKA CAAFIMAADKAAGA: Isku day inaad ka war haysid caafimaadkaaga, sida miisaankaaga iska ilaali cudurada macaanka oo orod aroorta hore. Inta uu xashiishku kuu jiro ayuu cudurku kuu jiraa. Qofka mu'minkiina waa kii hadiyo

jeer nadiifa, oo Nebigu (scw) sawkii inoo sawirayay qofka shanta salaadood u wayso qaata sida qof webi biyo ah uu hor marayo oo uu maalin walba ku maydhanayo. Markaana uu waydiyyay saxaabadii (rc) ma ku hadhaysaa wax wasakh ahi? Markaasay ugu jawaabeen may, wuxuuna ku yidhi sidaasoo kale ayay ka dhigan tahay qofka shanta salaadood tukada. Waxaa kaloo Suubanhuu (scw) yidhi: tobani baa ka mid ah fidrada, waxaana ka mid ahaa luqluqashada iyo sandaarsiga, cidiyaha oo la iska guro, timaha oo la xiilo iyo gadhkoo la daayo.

Waxa kale oo inoo sheegay Nebigeenu (scw) "Ku dedaal wixii ku anfacya" caqliga caafimaadka qabaana wuxu ku jiraa jidh caafimaadka qaba.

DHANKA XIRFADAADA: Aqoonta aad baratay ee aad ku shaqaysan kartid oo aad kor u qaadid, sida farsamada gacanta, macalinimada, maamulka iyo maaraynta, cilmiga koombuyutarka, caafimaadka iwm. Noqo qof markuu dhameeyo jaamacad ama kooras dib u eega oo naftiisa imtixaama ka hor intaanu tagin fagaaraha fulinta iyo shaqada.

DHANKA BULSHEED: Xidhiidhka aad la leadahay waalidkaaga, xaaskaaga iyo

bulshadaadu waa inuu noqdaa mid togan oo aad ku kaalmaynayo inaad anfaadid wixii aad ku dhaantid. Intaa ka dibna waxaa imanaysaa saaxibadaada aad isku shaqada, ururka iyo fasalka tiiinba inaad ka war hayso aad la qaybsatid farxadooda iyo murugadooda, wanaaga isku boorisaan, xumaanta iska reebtaan.

Haddii aad rabtid inaad guulaysatid garo waxaad qabanaysid, jeclow waxaad qabanaysid ugu danbayntana rumaysnoow waxaad qabanaysid.

Ilaahay waxaan ka baryayaa inuu sida xaqaa ah ina garadsiyo yool ummaddan anfacana uu inagu hanuuniyo, aamin. Maskaxdaan ku hay qofka guulaystaa waa kan ku dedaala inuu raali ahaanshaha Ilahay kasbado. Hana odhan anigu wax dawr ah ama masuuliydah oo i saarani ma jirto waayo kama caqli liidatid shimbirkii Hud-hud oo Nebi Sulaymaan (cs) soo tusay qoomkii mushrikiinta ahaa ee boqoradii Balqiisa hoggaaminaysay. Kama taag yarid qudhaanjadii ku tidhi tolkeed "Gala guryihina yaanu idin burburin Sulaymaan iyo kooxdisu iyagoon is ogayne". Inaad dad anfaado aaya ka khayr badan kun salaadood oo sunne ah oo aad ku celcelisid, qofkuna waa meesha uu is dhigo.

Qaybta danbe – kala sii soco...

The End

NUXURKA

- Yoolku waxa weeyaan waxa kiciya bani'aadamka kuna kalifa inuu yeesho aragtii ku saabsan nolosha, suurayn karana kaalinta uu ka qaadan karo. Faa-hfaahin xeeldheer sii akhri nafta qaybta ruuxiga ah maqaalka (Yaa mudan inuu dadka Maamulo).

- Yale University aaya cilmi-baaris ka samaysay yagleelidda yoolka 1953 - 1973. Natijada oo muujisay farqi kala duwan ardaydi yoolka laheyd iyo kuwaan laheyn.

- Yagleelashada yoolku waxay ka soo tisqaadaa fahanka iyo firada aad ka haysatid nolosha iyo qaababka loo sameeyo yoolka.

- Shanta qayboodo nolosha ee qofka saaraya wadada yool-horumareed:

1. limaanka Alle - kuxirnaantiisa iyo u samafalka waalidka.
2. Waxbarasho wanaagsan & cuskashada cilmiga
3. Dhawrista caafimaadka - mii-zanka iwm.
4. Kocbinta xirfadda & barashada wax cusub
5. Xiriir-wanaagsan la yeelasho bulshada.

«Suura galna maaha inaad ku riyoootid inaad noqonaysid hoggaamiyihii ay **ummadani sugaysay**, adigoo aan naftaadiiba soo dhaafin.»

Cabdulqani Cali Xaaji.

Wax walba ma fududa bilowga, laakin dib ayay ka fududaadaan, hadii loo sabro.

Aabe Macalin Cabdi Allaha u naxariistee
ayaa i baray Quraanka, Fiqhiga Shaaficiyada,
Safinaha, iyo kutub kale.

WAA KUMA SHEEKH MAXAMED CABDI UMAL?

Taariikh kooban Sheekh Maxamed Cabdi Umal iyo iftiimin uu noo iftiiminayo firqo kamid ah firqooyinka jira ee mudan in la ogaado waxa ay aaminsan yihiiin.

CUMAR MAXAMED CABDIRAXMAAN
CHARTERED LINGUIST (INTERPRETER)

Sida Soomaalida badankood ay ogiyihii Sh. Umal waa caalim weyn oo kamid ah culimada Soomaliyeed ee casrigan nool. Sheekh Umal wuxuu imaam ka yahay masjidka Abubakar ee xaafadda Islii ee magaalada Nairobi. Wuxuu sidoo kale haayaa mas'uuliyado kala duwan. Waa xaan cadadka magasinkaan kusoo qaadanaynaa waraysi aan la yeelanay Sh. Umal oo uu uga hadlayo taarikh nooleedkiisi iyo waxbarashadiisi. Wuxuu sidoo kale ku qaadadhigayaa firqada ama kooxda loo yaqaanno Axmadiya ama Qaadiyaaniyo. Sheekh Umal waxaan la kulmay Xajkii u dambeeyey ee sandakii ee 2013 , wuxuuna igu qabilay qolka hotelkiisa ee magaalda Madina Al-Munawwarah. Waraysigii oo dhamaystiran waa kan:

- S** *Sh. Maxamed halkee ku dhalatay?*
- J** Waxaan ku dhashay baadiyaha magaalada Wardheer.
- S** *Waxyar ma nooga sheegi kartaa yaraantaadi & koriinkaagi?*
- J** Waxaan ka dhashay qoys iska danyaraa, oo aan hanti badan lahayn, Aabe Macalin Cabdi – Alle ha u naxariistee wuxuu ahaa Macalin Quraan ardo badan kiciyay. Nolashayda qaybleedii hore waxaan ku qaatay baadiye iyo xoolo-raac. Kadibna abaartii dabadheer ee 1974-tii ayaa waxay dhamaysay xayn yar oo adhi ah oo aan lahayn, taasoo sababtay inaan magaalo soo galno, baadiyahana kasoo wareegno. Halkaa ayaa waxaa nooga bilowday

nolol cusub oo ka gadisan tii baadiyaha.

- S** *Halkee kusoo qaadatay waxbarashadaadi iskuulka & Jaamacadda?*
- J** Aabe Macalin Cabdi – Alle ha u naxariistee ayaa i baray Quraanka, kadibna waxaan kabiir ka noqday dugsigii Aabe hayay. Intaan dhiganayay Quraanka ayuu Aabe ii akhriyay kutubta hooso ee Fiqhiga Shaaficiiga sida Safiinaha, Abuu-Shujaaca, iyo Tawshiixa.

1978-dii markii Itoobiyaan-ku gobolka dib u qabsadeen ayaan Soomaliya usoo wareegnay, halkaas oo aan ku qaataw waxbarashada hoose iyo dhexe. Iskuulka waxaa ku garab waday raacashada kutubta Masaajidda ka

socotay, taasoo lahayd noocyoo kala duwan ee culuumta Sharciga. Kadib waxaan kamid noqday macalimiintii iskuulada ka dhigi jiray maadada Carabiga iyo Diiniiga. Kadib waxaan ka qaataay shahaadada dugsiga sare Machadka Kisauni ee magaalada Mombasa. Sidaasna waxaan ku galay jaamacada Islaamiga ee Madiina Al-Munawarah oo aan ka qalin jabiyyay 1993-dii.

S Muxuu yahay takhasuskaagu?

J Intii ka horaysay marxalada jaamacadda takhasus gooni ah ma jirin, laakiin jaamacadda takhasuskaygu wuxuu ahaa Cilmiga Xadiiska.

S Waaxaha cilmiga diinta, dhankee aad ugu fara dhuudhuban tahay?

J Waxaan isleeyahay sadex waaxood oo kala ah:

1. Cilmiga Xadiiska
2. Cilmiga Fiqhiga
3. Caqiidada iyo Firqooyinka

S Yaa kugu dhiira geliyay inaad cilmiga diinta ka gaadho heerkaan?

J Marka koowaad waxaa sabab u ahaa Abe – Alle ha u naxariistee. Marka labaad waxan is leeyahay waxaa qayb wayn ka qaatay Sh. Cabdullaahi Axmed Qaasim (Sh. Cabdullaahi Yare) - Alle ha u naxariistee. Maxaa yeelay wuxuu igu baraaruyiyay, aniga iyo rag badan oo aan saaxiibo ahayn, maantana kaalin wayn kaga jira dacwada inaan cilmiga u raadsanno wadanka dibadiisa. Tan oo sababtay hayaankii dheeraa ee nagula dhamaaday magaaladii Nabiga (scw) iyo culuumtii halkaa taalay.

S Hawlaha aad soo qabatay ama hadda hayso wax manooga taaban kartaa?

J Wuxaan hayaan mudo labaatan sano ku dhaw masuuliyada imaamnimo ee Masjidka Abubakar ee xaafada islii – Nairobi. Wuxaan masuul u ahay hay'ado, golayaal iyo gudiyo ka shaqeeya dacwada iyo tacliinta. Wuxaan soo noqday la taliye dhanka Shareecada labada bangi ee Islaamiga ee Kenya. Sidoo kale ahay madaxa Golaha Shareecada ee caymiska Islaamiga ee Takaful Insurance.

S Maadaama takhasuskaadu yahay xadiiska iyo Culuumtiisa, waxyar ma nooga taaban kartaa mawduucaas?

J Xadiisku wuxuu ka koobanyahay hadalkii Nabiga (scw), wixii ficiil ama fal ah ee uu sameeyay iyo wixii agtiisa lagu sameeyay oo uu ka aamusay. Xadiiska qaybihiisa kala duwan wuxuu sharxayaa oo cadaymayaa Quraanka Karimka ah. Sidaa daraadeed waa isha labaad ee Shareecada laga qaato. Dhanka sugnaanta, wuxuuna u kala baxaa:

- Saxii
- Xasan
- Daciif, kaasoo ay soo hoos galayaan noocyoo

badan oo xaga tabardarida ku kala hooseeya ilaa uu gaaro nooca loo yaqaanno mawduuca (been abuurad)

Qaybahaa sadexda ah waxaa la xujeysan karaa labada qaybood ee u horeeya oo kaliya. Axaadiista wuxuu Alle ku ilaaliy culimada Xadiiska, kuwaas oo cimrigoodii u bixiyay inay Nabiga (scw) Axaadiistiisa kala dagaalamaan wax kasta oo laysku dayay in lagusoo doro.

Xadiiska iyo culuumtiisu waxay lagama maarmaan u tahay dhamaan culimada diinta, maxaa yeelay hadii uusan aqoon u lahayn waxaa dhici karta inuu xadiis aan sognayn Nabiga (scw) u tiiriyo ama uu xukun ku dhiso.

S Waxaa la sheegaa Soomaalidii u kacday dunida daafaheeda, kuwo ku biiray qolo layiraahdo Axmadiyada? Maxay yihiin golodaan?

J Axmadiyadu waa koox sidoo kale loo yaqaano Qaadiyaaniya, waxaa aasaasay nin la yiraahdo Axmed Qulaam Mirza, oo ahaa wadaad la shaqeeyn jiray gumaysigii Ingiriiska ee Muslimiinta kala wareegay India iyo Pakistan.

Axmed wuxuu sheegtay inuu yahay Nabi ka danbeeya Nabi Muxamed (scw), kadibna wuxuu bilaabay inuu yiraahdo wuxuu Alle ii waxyooday inaan badalo qaybo kamid ah Axkaanta Shareecada, sida Jihaadka. Arinkaan oo ahaa mashruuc siyaasiyan uu watay Ingiriiska, si Muslimiinta ugairtiyo caqiidada wax iska caabinta. Marka waxan oran karnaa Axmadiyada ama Qaadiyaaniyada waxaa samaystay Ingiriiska, isaga ayaana xoojiyay, illaa iyo maantana xarumahooda ugu waaweyn aduunka waxay ku yaallaan dalka UK.

S Sidee loola dhaqmayaan Axmadiyada?

J Culimada Islaamku waxay isku waafaqsan yihiin inay Axmadiyadu tahay koox aan kamid ahayn Muslimiinta, meelaha ay wax ku caabudaana lama dhihi karo waa masaajid, waxay gawracaanna waa xaraan, muslimiinta isma guursan karaan, isku meel laguma aasi karo, waxaa ka sokeeya Yahuuda iyo Nasaarada.

S Maxaad kula talin laheyd dadka ku jahwareera mabda'yada kala duwan?

J Wuxaan kula talin lahaa arimhan:

- ✓ Inay diinta bartaan maxaa yelay jahawareeka diineed waxaa keenay jahliga iyo aqoon la'aanta.
- ✓ Inay Alle waydiistaan inuu jidka toosan ku hanuuniyo
- ✓ Inay ku xidhmaan culimada lagu kalsoon yahay cilmigooda iyo Alle ka cabsigooda
- ✓ Inay caqligooda iyo hawadooda tuhmaan oo ay miisaanka Shareecada saaraan
- ✓ Inay ka fogadaan firqooyinka lunsan ee shaatiiga diineed wax ku qaldaya iyo fitnooleyaasha lug gooyay ee culimo iska yeelka ah.

Goob Masjid u ah Ahmadiyada Baitul Futuh – London. Waxaa la sheegaa inuu yahay Masjidka ugu weyn Yurubta Galbeed.

NUXURKA

SH. MAXAMED CABDI UMAL

- ♦ Aabihii ayaa baray Quraanka iyo asaasiy-aadka culuumta diinta.
- ♦ Abaartii daba-dheer ee 1974 ayaa sababtay magaalo soo gelidiisa iyo inuu dhamaysto waxbarashada maadiga ah ilaa heer dugsi sare ee machadka Kisauni.
- ♦ 1993 ayuu ka qalin jabiyyay jaamacadda Islaamiga ee Madiina Al-Munawarah.
- ♦ Wuxuu ku takhasusay culuumta Xadiiska, Fiqhiga iyo Caqiidada - & Firqooyinka.
- ♦ Wuxuu imaan iyo sh. kayahay Masjidka Abubakar ee Nairobi.
- ♦ Wuxuu masuul kayahay hay'ado iyo golayaal diin iyo waxbarasho
- ♦ Waa gudoomiye Golaha Shareecada ee shirkada Takaful Insurance.

AXMADIYADA

- ♦ Waxaa isla aasaasay Ingiriiska iyo Mirza Ghulam Ahmed noolaa (1835 – 1908).
- ♦ Waxaa la aasaasay 23 Maarso 1889 xarakada Ahmadiyya Muslim Jama'at.
- ♦ Waxay rumaysan yihiin inuu Alle soo diray Ghulam Ahmed, yahayna Masiixii la balan qaaday (Promised Messiah).
- ♦ Wuxuu Nabi-sheegashada aan cadeynta haysan usii dardaarmay wiiliisa Mirza Basheer-ud-Din Mahmood Ahmed (1889 – 1965) oo uu yiri waa hagaajiyihii la yaboohay (Muslix Al-mawcuud - Promised Reformer) ama wiilkii layaboohay (Promised son)
- ♦ Waxay u kala jabeen 2-kooxood Ahmadiyya Muslim Community oo aaminsan ninkaas in loo waxyoodo iyo Lahore Ahmadiya Movement oo kuwa hore kayara sokeeya.
- ♦ Francis Robinson wuxuu warriyaa inuu Ahmed Ghulam kala qayb qaadan jiray salaadaha iyo qoraalada doodhaa wadaada diinta Kiristaanka.
- ♦ Wuxuu kaloo qabay inuu barakaysnaa oo Alle doortay Guru Nanak ee soo alifay diinta Sikhism iyo sidoo kale Hinduuska iyo Budha inay waxyi heli jireen
- ♦ Tiro badan ayay sheegtaan laakin wadama lagu ogayahay inay u badan yihiin waa Hindiya iyo Pakista.
- ♦ Sharciga dalka Pakistan waa ka mamnuu inay sheegtaan Muslimnimo, sidoo kale Suuudi looma ogola inay usoo safraan dhulka barakaysan ee Makkah iyo Madiina.

Culimada Islaamka & Cilmiga ay dunida uga tageen

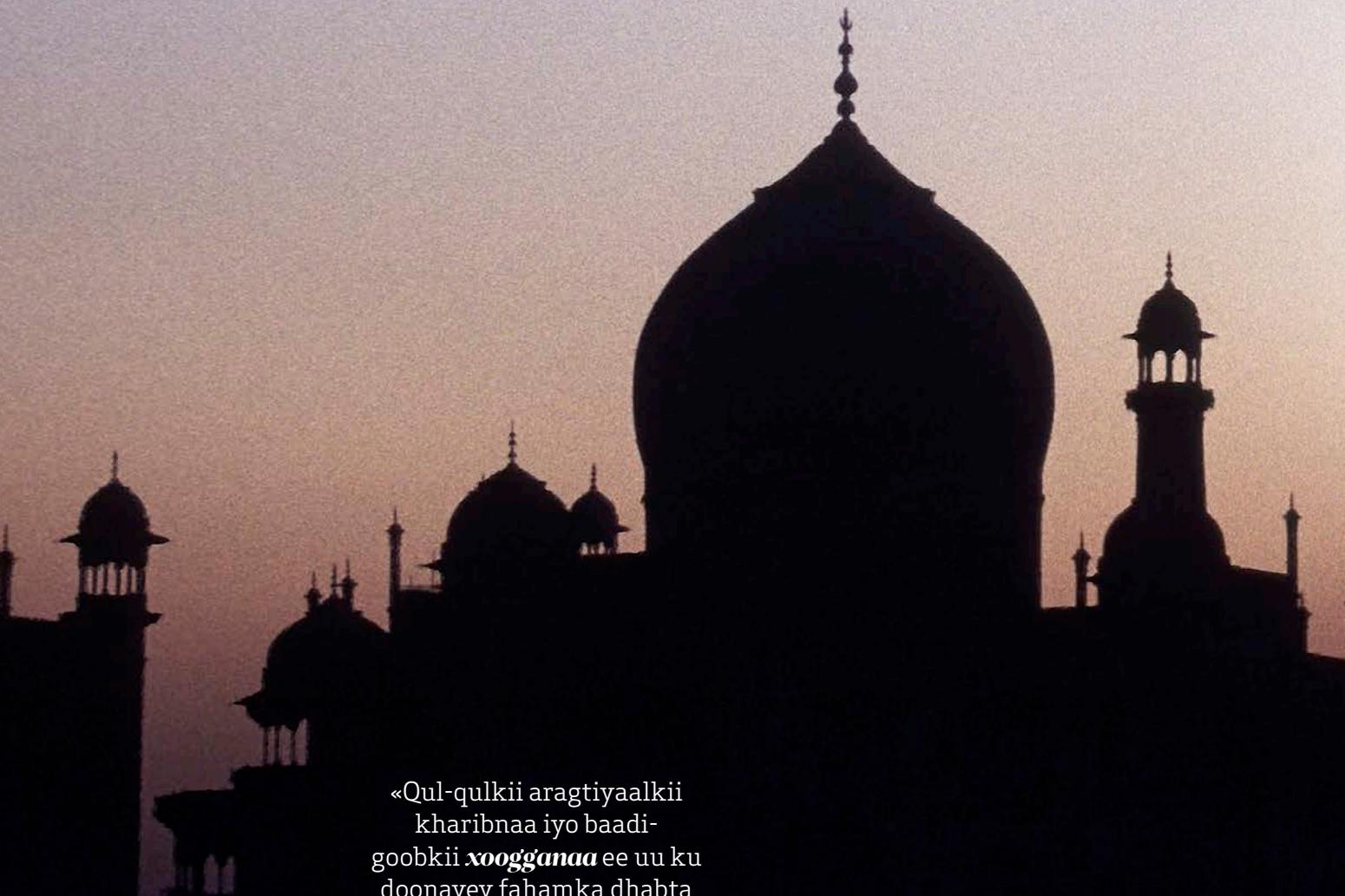
TAARIKHDA IMAM AL-QAZAALI

Wuxuu markaa beddeley fahamkii ku dhisnaa falsafadda iyo baadi-goobka waxyabaha ku qarsoon dabiacadda. Fahamka uu markaa qaatey wuxuu ahaa, nolosha aad maamulkeeda markhaatiga ka tahay waa mid ku jaan-go 'an xeerarka fiisikada ah ee aadamigu maalinba wax ka baranayo.

DR. SAADIQ EENOW

DHAKHTAR

WAZIIRKA CAAFIMAADKA EE PUNTLAND

«Qul-qulkii aragtiyaalkii
kharibnaa iyo baadi-
goobkii **xoogganaa** ee uu ku
doonayey fahamka dhabta
ah, ayaa waxay ku riixeen
dhankii shakiga»

Dr. Saadiq

Maqaalkan waxaan si kooban ugu soo bandhigeynaa dhigaal ka sheekeynaya noloshii iyo wax-qabadkii calan kamid ah calamadii islaamka u kacay xilligii baraarugga. Kaasi waa Imaamka caanka ah Abuu-Xaamid Maxamad Al-Qasaali. Shakhxi buu ahaa muddadii uu nolaa ka faa'iideystey cimrigiisii, ugana faa'iideeyey faciisi iyo faco badan oo qarniyo badan nolosha kaga danbeeyey. Waa shahksi gartey mudnaanta iyo darajada Eebe (kor ahaaye) uu u hibeehey aadamiga. Wuxuu noolaa qarnigii shanaad ee hijriyada oo miilaadiga kaga beegan 1058 - 1111. Wuxuu ku dhashey tuulo la oran jiray Qasaala oo ka tirsan degmada Mash-had, waqooyi-bari ee dalka Iiraan. Waana meeshaa uu ka wato magaca Al-Qasaali.

Wuxuu ka dhashey qoys sabool ah oo si adag ku hela quut-maalmeedka. Reerka waxaa ku weheliyey walaalkii kayar, kaas oo la oran jirey Axmad. Aabihiis waxay shaqadiisu ahayd in uu cudbiga ka dhigo maryo, dabadeed uu seyladaha magaalada Dhows ka iibiyo. Odeygu wuxuu ahaa nin jecel culimada iyo la fadhigooda. Wax badan ayuu casumi jirey si uu u dhegeysto, marar badanna meelaha ay culimadu fariistaan ayuu ugu tegi jirey. Wuxuu jeclaa in wiilkisa Maxamad ah uu mar-walba la socdo. Markaas ayay culimadu u duceyn jireen wiilka yar. Halkaas ayuu isaga oo yar wuxuu bilaabey in uu xiiso u qaado aqoonta diinta. Isaga oo gibin ah wuxuu dugsiyo ka dhigtey qaar kamid ah culimadii tuulada la

degganeyd. Waxaa kamid ahaa Abuu-Naasir Al-Ismaaciili. Dabadeed markii uu aqoon heer ah ka heley wuxuu galey socdaal uku ku baadi-goobayo aqoon kororsi.

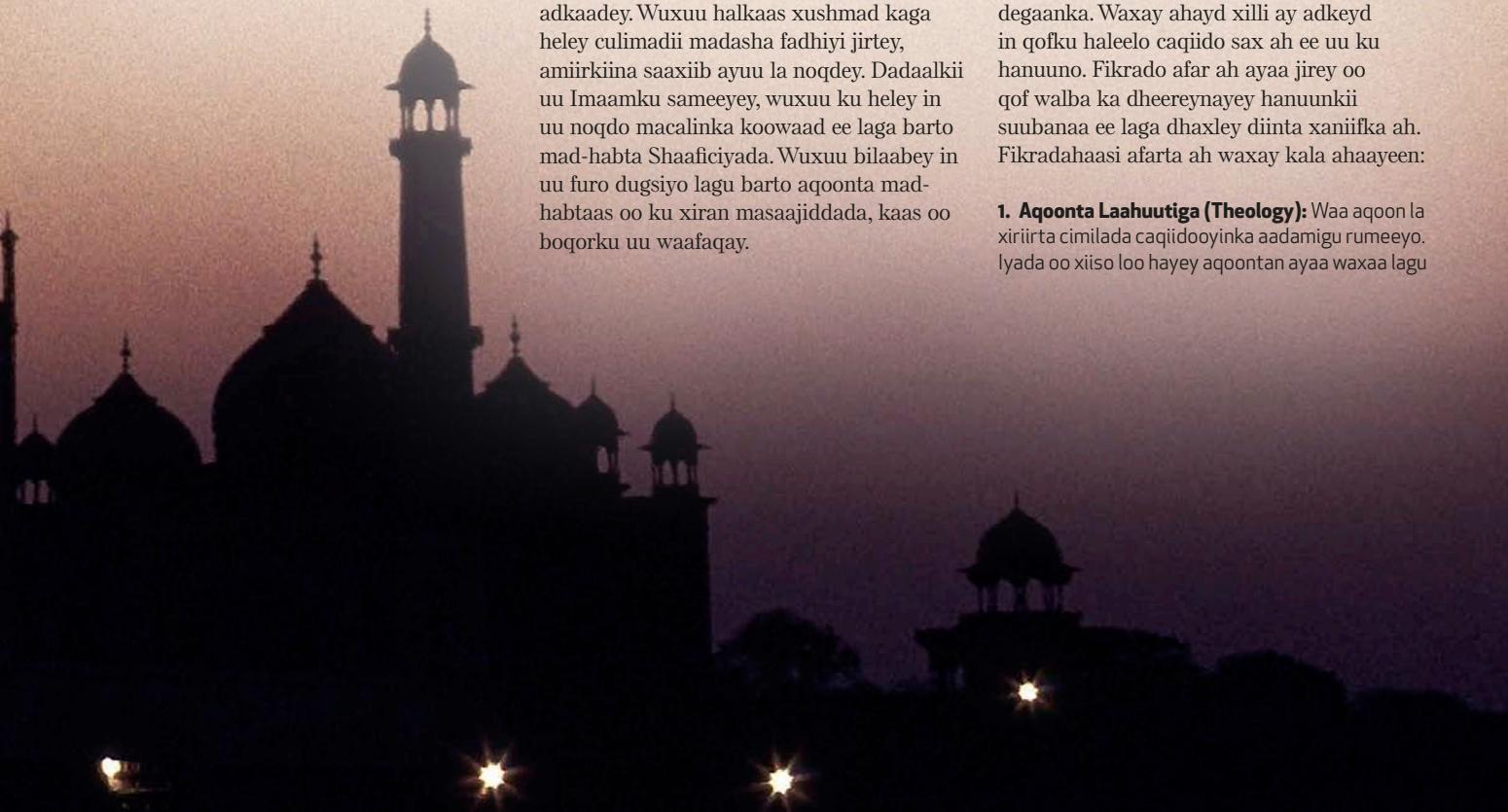
Sanadkii 1081, isaga oo 23 jir ah ayuu wuxuu u socdaaleg degmada la yiraahdo Niisaabuur ee ku taal waqooyi-bari dalka Iiraan. Waxay xilligaas magaaladax u ahayd gobol ka tirsan gobollada boqortooyadii Al-Saljuuqiya (1038-1194 M) ee ka talin jirtey dhulka u dhixeyya barigadhexe iyo bartamaha-Aasiya. Degmadu waxay xilligaas ahayd mid ku hor-marsan ganacsiga iyo aqoonta. Ujeeddada socdaalka Qasaali waxay ahayd aqoon-kororsi. Wuxuu halkaas ugu tegey oo ardey ugu noqdey caalimkii weynaa Abuu Al-Macaali Al-Juweyni (419-478 H), kaas oo lagu naaneysi jirey Imaamkii Xarameynka. Wuxuu xilligii ahaa ninka ugu aqoonta badan mad-habta Shaaficiyada. Wiilkii ardeyga ahaa wuxuu imaamkii la joogey tan iyo intii imaamkii uu ka dhintey sanadkii 1086 M.

Maxamad Al-Qazaali wuxuu markaas jirey 28 sano. Wuxuu u gudbey oo kamid noqdey culimadii ka ag-dhoweyd majliska amiirkii u talinayey gobolka oo la oran jirey Nadaam Al-Malik Abu-Cali. Madasha amiirkii waxay ahayd fagaare ay sheeko iyo aqoon isku weydaartaan culimada. Dood iyo legdan aqooneed ayaa halkaas culimadu ku dhex-mari jirtey. Iska hor-imaad badan oo Maxamad Al-Qazaali uu ka qeyb-galey ayuu culimadii ka waaweynaa uku kaga adkaadey. Wuxuu halkaas xushmad kaga heley culimadii madasha fadhiyi jirtey, amiirkiima saaxiib ayuu la noqdey. Dadaalkii uu Imaamku sameeyey, wuxuu ku heley in uu noqdo macalinka koowaad ee laga barto mad-habta Shaaficiyada. Wuxuu bilaabey in uu furo dugsiyo lagu barto aqoonta madhabtaas oo ku xiran masajiddada, kaas oo boqorku uu waafaqay.

Sanadkii 1085-kii isaga oo da'diisu ay tahay 38 jir ayuu wuxuu u socdaaleg magaaladaxdii saldanada oo ahayd Baqdaad. Waxaa markaas ka talinayey khaliifka la yiraahdo Al-Muqtada Bi-Amri Laahi. Wuxuu macalin ka noqdey dugsiyadii ardeydu wax ku baranayeen. Dadkii waxay la yaabeen af-tahannimada, aqoonta iyo fahmadda uu leeyahay. Afar sano oo uu halkaas ku sugnaa ayaa dadkii waxay u bixiyeen naaneysyo kala duwan oo ay kamid yihiin Imaam, Quruxdii Diinta, Sharafkii Imaamyada. 300 oo ardey ayaa waxay ka baran jireen fiqhiga, usuusha fiqhiga iyo aqoonta hadalka. Waxaa kaloo meelaha uu wax ka akhriyo fariisan jirey 400 oo kamid ah culimadii iyo mudanayaashii bulshada.

Imaamku wuxuu noolaa xilli degaanka uu ku dhaqnaa ay si aad ah ugu baahsaneyd xasiloomi-darri siyaasadeed iyo anshaxxumi bulshadeed. Waxaa xoogganaa foofka aragtiyaalka caqiidada ah ee khariban. Xilli waxay ahayd xoriyadda qowlka iyo mida caqido ay heysteen madax-bannaani buuxda. Maamulladii ka talinayey caalamkii Islaamka ayaa waxay af-celis (turjumaad) ku sameeyeen kutubtii ay ummadaha kale heysteen. Markaasaa culuumtii Islaamka waxaa si xooggan u dhex-yaaceg culuumtii iyo ogaalladii lasoo afceliyey. Diimihii laga rumeynsaa Hindiya, falsafadiihii lagaga sheekay jirey Giriigga, iyo caqidooyinkii khuraafiga ahaa ee bariga-fog ayaa aragtiyaalkoodii waxay ku soo kordheen degaanka. Waxay ahayd xilli ay adkeyd in qofku haleelo caqido sax ah ee uu ku hanuuno. Fikrada afar ah ayaa jirey oo qof walba ka dheereynayey hanuunkii suubanaa ee laga dhaxley diinta xaniifka ah. Fikradahaasi afarta ah waxay kala ahaayeen:

1. Aqoonta Laahuutiga (Theology): Waa aqoon la xiriirta cimilada caqidooyinka aadamiyu rumeeyo. Iyada oo xiiso loo hayey aqoontan ayaa waxaa lagu

fogaadey in aad looga hadlo oo weliba la falanjeeyo oo caqliga lagu garto abuuraha uunka. Waxaa halkaas ka dhashey iilasho xooggan oo lagaga leexdey fahamkii xaqa ahaa ee islaamku la yimid.

2. Aqoonta Falsafadda (Philosophy): Waa aqoon u kuur-gasha asaasiyaadka walxaha, wax iswaydiinta iyo hadii lasii fogeeyo waxyaabaha dabiicadda ku qarsoon (Metaphysics). Qofkeedu wuxuu isku howlaa, wax walba oo dahsoon in uu xaqiqadeeda dul-joogsado. Waxaa halkaas ka dhashey aqoonta Laahuutiga ah ee Islaamka. Waa isla xilligaas marka ay curatay aqoonta Falsafadda Islaamka. Waxaa kaloo halkaas ka curtey dugsiyadii firqooyinka (Jahamiya, Khawaarij, Ashaacira, Imaamiya, Ibaadiya iwm).

3. Calooley ama Baadiniya (Esoterism): Waa caqido qalloocan ee ka dhalatey fikraro qalloocan oo la dhex-geliyey Islaamka. Waxay salka ku heysaa, nusuusta diinta in ay yihiin laba qeybood. Qeyb caqligu fahmi karo oo ereyga micnihiisa laga qaadanayo iyo qeyb dahsoon oo dadku ayan fahmeyn. Qeybtan danbe, culimo loo waxyoodey oo keliya aaya garan-kara. Qofka ceynkaas ahna waa imaamka oo waa harkii Eebe ee dhulka ku sugnaa.

4. Suufiya (Sufism): Waa aragi xilligaas ay la yimaadeen qeyb kamid ah muslimiintii. Waxay ku dhisnay tahay fal kasta oo qofku ku kacayo in uu ku jaan-go'an yahay heerka ixsanka. Waa adigoo Eebe (kor ahaaye) ula dhaqma sidii Isaga oo ku hor-taagan oo kale. Sidaa darteed waxay xoogga saaraan dhanka cibaadada, sida ay culimadu u saaraan xoogga dhanka fiqhiga.

Afartaas aragtiyood oo si xooggan u calwinayey fahamka diineed ayaa waxay saameyn ku yeelanayeen fahamka qof walba oo xilligaas noolaa. Imaam Qasaali wuxuu

kamid ahaa dadkii aanan ku gaabsan saameynta, bal faham walba intuu ku qancey ayuu fikrad ahaan u qaatey. Wuxuu markiisii hore ku fogaaadey in laga tago rumeynta caadada oo la helo arimo caqli-gal ah oo ama adkeynaya ama inkiraya jiritaanka arimaha caqqidiga ah oo diintu ay ka hadleyso. Qul-qulkii aragtiyaalkii kharibnaa iyo baadi-goobkii xoogganaa ee uu ku doonayey fahamka dhabta ah, ayaa waxay ku riixeen dhankii shakiga. Taasi waxay gaarsiisey in uu xanuunsado. Dabadeed uu

«Wuxuu haleeley in noloshu ay tahay ceynkaas oo kale oo ay *leedabay faba weji*. Waxay kala yihiin nolol ah muuqato oo maamulkeeda aad markhaati ka tahay iyo nolol ah ma-muuqato oo maamulkeedu aadan u martiyi-karin.»

Dr. Saadiq

ka-tagooontii diineed ee uu dadka bari jirey iyo dugsiyadii uu macalinka ka ahaa.

Wuxuu markaas beddeley fahamkii ku dhisnaa falsafadda iyo baadi-goobka waxyaabaha ku qarsoon dabiicadda. Fahamka uu markaas qaatey wuxuu ahaa, nolosha aad maamulkeeda markhaatiga ka tahay waa mid ku jaan-go'an xeerkarka fisikada ah ee aadamigu maalinba wax ka

baranayo. Isaga oo middaas ka duulaya ayaa Imaam Qasaali wuxuu qaatey, xeerkarka nolosha dahsoon, in laga baadi-goobo meel ka baxsan dabiicadda. Markaas ayaa Imaamku wuxuu bilaabey in uu qaato aragtidi ugu danbeysey ee ahayd suufiyada. Isaga oo ujeeddadiisu ahayd in intaanan nolosha danbe la gaarin, in uu noloshaan hore ku haleelo abuurihii uunka. Wuxuu galey muddo 11 sano ah oo uu khalaaweyyo illaa markii dambe uu ku qanco in jirka aadamiga uu yahay laba dhinac. Dhan muuqda oo ah xubno la-arkayo iyo dhan ruuxi ah oo aanan caqliga lagu heli karin. Wuxuu haleeley in noloshu ay tahay ceynkaas oo kale oo ay leedahay laba weji. Waxay kala yihiin nolol ah muuqato oo maamulkeeda aad markhaati ka tahay iyo nolol ah ma-muuqato oo maamulkeedu aadan u martiyi-karin.

Imaamku, kadib markii uu gaarey gunta aqoontii falsafadda iyo ogaalladii laahuutiga, wuxuu bilaabey in uu kutubo badan ka qoro. Wuxuu dagaal xooggan ku qaadey calooleydi (Baadiniyadii). Wuxuu ka qorey kutub badan oo ay kamid yihiin Esoteric Scandals (فضائح الباطنية) iyo Esoteric Breakers (فضائح الباطنية). Imaamku wuxuu ahaa nin calanka u qaadey aqoonta laahuutiga ah oo uu ku noqdey caalim looga danbeeyo. Isaga ayaa dejiyey tiirkaka saldhigga u ah aqoontaas. Wuxuu ka diyaariyey kutub qimo badan oo uu kamid yahay Economic of the Belief (الافتصاد في الاعتقاد) iyo Standard in the art of science of logic (معيار العلم في فن المنطق). Waa kitaabo ka hadlaya caqidiada ahlusunnada. Wuxuuse uga hadlayaa qaab Ashaacira ah. Wuxuu ku soo bandhigey aragtiyo lagu ilaalinayo nusuustii iyada oo caqligiina la adeegsanayo.

Aqoontii falsafadda, Imaamku wuxuu ku noqdey macalin looga danbeeyey xilligii. Wuxuu dood dheer geliyey daliil walba oo filosofiintii ka horeeyey iyo kuwii ka danbeeyey ay u adeegsanayeen arimaha qarsoon oo uusan caqligu haleeli karin. Wuxuu kaga adkaadey in uu dood ku soo bandhigo arimaha qarsoon oo diinta ku yimid. Dagaalka xooggan oo uu ku qaadey qolooyinkii filosofiinta ahaa waxaa muujinaya buugaagta qiimiga badan oo uu xilligaas qorey. Waxaa kamid ah buug la yiraahdo Purposes of the Philosophers (مقاصد الفلسفه) iyo The Incoherence of the Philosophers (تهافت الفلسفه). Markii uu suufiyada ku biirey, qudheedu wuxuu ka qorey kutub badan. Waxaa kamid ah kitaabka la yiraahdo Revive the Science of Religion (احياء علوم الدين) iyo Chemistry Happiness (كيمياء السعادة). Kutubta

NUXURKA

- » Maxamad Al-Qasaali wuxuu noolaa qarnigii 5aad ee Hijriyada 1058 - 1111 miilaadi.
- » Kudhashay tuulo la oran jiray Qazaala, laakin maanta waa magaalada Tus gobalka Razavi Khorasan ee wadanka liraan, isla iyada ayuuna ku geeriyooday. Sidoo kale waxaa magaaladan ku geeriyooday Khalifkii Haaruun Al-Rashiid, waxayna aheyd magaalo uu hadda kahor qabsaday Alexandar the Great 330 sano Nabi Ciise hortii.
- » Kadhashay reer danyar ah, balse aabaha ayaa cilmiga jeclaa, yaraantii ayuu kuxafiday Quraanka, macalimintiisa waxaa kamid ahaa Abuu-Naasir Al-Ismaaciili. Kadibna culuumta kale u banbabay.
- » Wuxuu 1091 macalin kanoqday Iskuulka Nidaamiya ee Baqdaad, wuxuuna dhigi jiray Fiqhiga, Usuusha Fiqhiga iyo cilmiga-hadalka
- » Magacyo badan ayaa loogu naynaasay, waxaana ugu caansan Xujjatul-Islaam. Wuxuuna Muslimiinta ka difaacay jahawareer badan oo loola yimid.
- » Imaamu Qazaali markuu xanuunsaday wuxuu kashakiyay niyad-wanaagiisa iyo sababaha ardayda uu wax u baray inay ka aheyd 'Alle dartiis' iyo inay ka aheyd wax kale. Kadib safar ku gaaray Dimishiq, Qudus iyo Sucuudiga. Safarkaas niyad soo nadiisashada kadib, ayuu kusoo laabtay macalinimadiisi.
- » Aqoon Laahutiga (Theology): Waa aqoon la xiriirta cimilada caqiidooyinka aadamigu rumeeyo
- » Aqoon Falsafadda (Philosophy): Kalmadda macnaheedu yahay jaceylki xikmadda. Si guud waa cilmi la xiriira barashada asaasiyaadka mushkiladaha sida kuwa la xiriira xaqiqa, jiritaanka, ogaalka, qiyamka, sababeynta, arimaha fakarka maskaxda iyo hadalka. Waxayna usii kala bixi kartaa iswaydiinta caalamka muuqda ee insaanka loogu tala galay inuu kudul fakaro, waxna iska waydiyo iyo caalamka qarsoon, kan oo uusan insaanku shaqo kulaheyn.
- » Caloleey ama Baadiniya (Esoterism): Waa caqiido qalloocan ee ka dhalatey fikrado qalloocan oo la dhex-geliyey Islaamka, asal ahaana kasoo jeedda Giriigii hore. Waana inay koox yar oo gooni ah keliya fahmi karto cilmiga qarsoon ama culuumta qaardeed.

- » 127 kitaab oo loo heystey in uu Imaamku qorey laakiin uusan qorin
- » 224 kitaab oo loo badinayo in Imaamku qorey
- » 273 kitaab oo goo-go 'ay
- » 380 kitaab oo aan si buuxda loo ogeyn cid qortey
- » 455 kitaab oo goo-go 'an waxaa qorey Imaamka

Bartamihii qarnigii 19-aad, qoraalladii Imaamka waxaa xiiseeyey raggiidugsileyda (Schoolers) iyo Islaam-baradka ahaa (Orientalists) ee u dhashey reer Galbeedka. Kutubtii Imaamka ayay wax ka baran jireen. Raggaas waxaa kamid ahaa Islaam-barad u dhashey dalka Poland Richard Gosche (1824-1889), Islaam-baradka u dhashey Ingiriiska Duncan Black MacDonald (1863-1943) iyo William Montgomery Watt (1909 - 2006), Islaam-baradka u dhashey HungaryIgnac Goldziher (1850-1921), Islaam-barad u dhashey dalka Faransiiska Louis Massignon (1883-1962) iyo Maurice Bouyges (1872 - 1951).

«Nolosha aad maamulkeeda markhaatiga ka tahay waa mid ku jaan-go'an xeerarka fiisikada ah ee aadamigu maalinba wax ka baranayo.»

Imaam Al-Qazaali

suufiyada ee Imaamka, dhamaatood waxay daweynayaan cudurrada nafta iyo qalbiga. In-kasta oo ay aqoontii diinta ka hadlayaan, misana waxay la gaar yihiin raadka ay ku yeelanayaan qofka akhriya.

Imaam Qazaali wuxuu noolaa 55 sano oo qura. Waxaa la oran karaa waa cimri aanan yareyn, isla-markaana aanan badenyn. Muddadaas uu noolaa wuxuu sameeyey qoraallo badan oo isugu jira kitaabo waaweyn, kitaabo yar-yar, rasaa'il iyo qormooin. Qoraalladii Imaamka qaarkood waa la daabacay, qaarkood waa la dhowrey, qaar kale oo fara-badan waa ay lumeen. Waxaa jira kutub badan oo lagu muransan yahay cid qortey iyo kuwo kale oo aanan la ogeyn qof qorey. In-badan oo kutubtaas ah waxaa la maleynaya in uu qorey Imaamka. Aqoonyahanka reer Masar ee la yiraahdo Cabdiraxmaan Al-Badawi (1917-2002) wuxuu ahaa ninka ugu caansan aqoonta falsafadda ee u dhashey carabta. Wuxuu kamid ahaa ragga isu xil-saarey in ay reebaan qoraallo ay kaga hadlayaan kutubta Imaam Qazaali. Isagu wuxuu soo ururshey:

- » 72 kitaab oo uu soo bandhigey in Imaamku uusan lahayn
- » 95 kitaab oo uu shaki geliyey in Imaamku qorey iyo in-kale

Noocyada iyo Qaababka ay u shaqeyyaan Bangiyada Caalamiga ah

NIDAAMKA BANGIYADA

Waxaan qormadan uga hadli doonaa qaybaha uu u kala baxaan nidaam-yada bangiyada guud ahaan iyo hab isticmaalkooda. Ulajeedada qormadan waxaan hoos ugu dhaadhici doona anagoo diirada saarayna gebi ahaan macnaha iyo qaybaha uu ka koobnaan karo Bangi.

YUUSUF XASAN MAXAMUUD
MANAGEMENT ACCOUNTING (ING) // CFA CHARTERHOLDER

Bangiyada Addunka waxay u kala baxaan qaybahan hoos ku tifatiran anagoo mid mid u kala qaadyna.

RETAIL BANKING: wuxuuu samaysan yahay u adeegida iyo ganacsiga danyarta ku filan quutul daruurigooda. Waana nooca ay bulshada badankeeda u badan tahay isticmaalkiisa kuna haboon nolol maalmeedka daruuriga ah. Wuxaan tusaale u soo qaadan karnaa mushahaarka shaqaalaha, isticmaalida kaararka bangiga, jeegaga biilkha, dukaanlayda oo kayd u isticmaasha iwm.

COMMERCIAL BANKING / WHOLESALE BANKING: Waxaa qaybtan loogu talo galay shirkadaha waaweyn iyo kuwa meel

dheexaadka ah sida shirkadaha ceymiska, laamaha dowladaha hoose ama dhexe, hay'adaha dhismaha waxayna leeyihii waaxo ama qaybo qaabilسان shirkadahan loona yagaan qaybo (sgements). Waxaa kaloo halkan hoos yimaada Private Banking oo ah dad qaabilسان dadka hantida leh iyadoo loo qaabilo hab ka duwan nooca isticmaalyasha (consumers) ama dadka nolol maalmeedkooda ku filan.

FINANCIAL MARKETS / MONEY MARKETS: qaybtan waa qeybta loo yaqaan suuqa lacagaha qalaad. Amaba the Dealing room Waxaa halkan lagu kala iibsadaa exotic products oo ay ka mid yihiin Derivatives, Credit default swaps(CDS), Total return swaps(TRS), Interest Rate swaps

(IRS), Deposits, Equities, Bonds, Commodity derivatives iwm. Waxaa kale oo la mid ah in la kala iibsado khatar soo fool leh sida hoos u dhac kedis ah oo ku yimaada qimaha wax lagu kala iibsaday ee lacagaha qalaad. Waxaa qaybtan loo kala qeybiyaa desks (amaba miis) waxaana ugu muhiimsan “The Bond Desk (bonds are securities), The STIR & LTIR Desks,(short and long-term interest rate) The Repo(Repurchase agreement) Desks and The Credit Desk & FX Desks (Foreign exchange desk that buys and sells currencies)”.

CORPORATE RISK MANAGEMENT: Qaybtan waxay barbar socdaan qaybaha la isku yiraahdo support functions ama kalkaaliyal. Waxaa ugu muhiimsan

Credit Risk Management (CRM), Market Risk Management (MRM) ama Maraynta Khatarta Suuqa (MKHS) iyo Kormeer Badeeco (Product Control). Waxaa halkan lagu habeeyaa products ama badeecada la rabo in la suuq geeyo iyadoo loo isticmaalayo model / dhiraandhirin ku saabsan habka ugu wanaagsan ee loo suuq gayn karo iyo waxa ka soo bixi kara haday noqon lahayd caqabadaha ka hor imaan kara suuqgeyn ta iwm.

LEGAL & COMPLIANCE: Qaybtan waxay shaqadeedu tahtay arimaha sharci

dejinta iyo dhowrida qawaaniinta u degsan xeerarka bankiyada caalamka. Waxaa qaybtan ka hawlgala dad ku takhasusayay culuumta qaybaheeda kala kedisan sida sharciyada iyo qawaaniinta.

MAALIYADDA AMA FINANCE: Hadaan u soo gudubno qaybtan oo ah runtii qayb baaxad weyn, waxaa ugu muhiimsan labo qaybood oo waawayn oo kala ah Xisaab Maaliyadeed iyo Maraynta Xisaabaha (Financial Accounting & Management Accounting).

➔ **Financial Accounting:** Qaybtan waxaa ka farcama nidaamka xisaabaha oo ah sida buug-xsaabeed (Ledger) ama diiwan wax loo gelin lahaa si ay xisaabiyeeyasha ugu sahlanaato siday xisaab xir u samayn lahaa-eyeen. Tani waxay kaloo sahlaysaa in si fudud canshuuraha iyo wixii la mid ah laga saari karo Maaliyad.

➔ **Management Accounting:** Qaybtan waxay qaabilsan tahay Reporting figures amaba waxaan dhiihi karnaa waa qaypta u qaabilsan analytical review ee qeybaha kala duwan een dusha ku soo xusnay iyo weliba ugu dambayn soo saarida financial statements lagu kalsoon yahay oo dhinac walba ka dhisan.

Dabcan qaybahaan aan dusha ku soo xusnay way kala duwanaan karaan, muhiimadana waxay tahay kaliya in dadku fahmaan micnaha Banking system iyo qaybihiisa kala duwan.

NUXURKA

BANGIYADA IYO QAYBAHOODA

➔ **Kalmadda Bank:** waxaa la sheegaa inay kasoo jeeddo kalmadda talyaaniga 'banco' oo macnaheedu yahay miis oo ka saar waagii Renaissance loo isticmaali jiray in miiska korkiisa lacagta lagu kala xawisho magaaloyinka Florence, Lucca iyo Venice.

➔ **Retail Banking:** Qaabilsan yahay adeega iyo ganacsiga danyarta

➔ **Commercial Banking:** Qaabilsan shirkadaha waa-weyn iyo kuwa dhexdexxaadka. Adeegyadanaa kamid ah carbuun, daymaha iyo maalgelintooda. Waxaa hoos yimaada Private Banking u adeega dadka hantida leh

➔ **Financial Markets:** Suuqa lagu kala badasho lacagaha qalaad, badeecoyinka, saamiyada iyo bonds-ka.

➔ **Corporate Risk Management:** Halkaan lagu rogrogaa ganacsiga iyo badeecadaha la iswaydaarsanayo caqabadaha ka hor imaan kara, fursadaha u furan iyo natijiyada kadhalan karta.

Hantida aan la taaban karin ee
insaanka kudhex jirta, waxay leedahay
wax-soosaar iyo faa'iido badan.

HANTIDA-KHEYRAAD EE KUJIRTA INSAANKA (HUMAN CAPITAL)

Aqoonta leh tayada wanaagsan waa midda laga kobciyo
qofka xagga maanka, taas ayaa maalgashi mudan. Sababtoo ah waxaa badanaya
hal-abuurka oo kor u qaadaya wax-soosaarka.

MUKHTAR QORANSAY
IT-ENGINEER & ECONOMIST // BSC/MBA

«Qofka aqoontiisa, kartidiisa,
caqligiisa, qiyamkiisa iyo isaga
shakhsiyan lama kala saari karo, waayo waa wax qofku
kasbaday oo la soconaya, kana
muuqanaya hawl walba oo uu
qabanayo natijadeeda»

Mukhtar Qoransay

Qoraalkii hore ee mawduuceeni asaasiyadka dhaqaalaha ee kuqornaa Kafaalo Magazne 2013, waxaan ku taataabanay dhawr aragtiyo oo ay kamid ahaayeen khayraadka, sida khayraadka dabbiiciga ah iyo khayraadka bini'aadamka kujira oo ah awoodooda xag jismi, caafimaad, cilmi iyo caqli. Hadaba, midkaan waxaan ku eegaynaa khayraadkaas danbe oo ah kan muhiimsan ee mudan in la maalgashado. Wuxaan u qaadaa dhigi doonaa qaab fudud oo aan wada fahmi karno.

Dadka badankood markii ay maqlaan hanta, isla markiiba waxay u fahmayaan lacag bangi taala, saami shirkadeed, guri, gaari ama wax lamid ah. Dhamaan waxaas oo dhan waa nooc kamida hantida la taaban karo, waayo waxay leeyihiin faa'iido iyo wax-soosaar la nafacsanayo mustaqbalka dhow ama fog. Laakin waxaa jira hanti kale oo aan la taaban karin, hadana wax-soosaar iyo faa'iido badan u leh dhismaha iyo horumarka qaran, bulsho, shirkad ama qof.

Arinkaa dartiis ayay dhaqaalyahanadu, kasoo bilow Ibnu-Khalduun, Adam Smith ilaa Theodore Schultz oo oo si hormariyay kalmadda 'Human Capital', waxay aaminsanaayeen in hantida kudhex jirta insaanka lamid tahay noocyada kale ee hantiyadeed. Si lamid ah sida kuwaa kale loo maalgashan karo, ayaa iyadana loo maalgashan karaa dhan tarbiyad, waxbarasho, tababar, daacadnimo, akhlaaqiyaad, caafimaad. Arimahaan oo hormarinaya tayada iyo wax-soosaarka qaran ama shirkad, sababtoo ah qofka aqoontiisa, kartidiisa, caqligiisa, qiyamkiisa iyo isaga shakhsiyan lama kala saari karo, waayo waa wax qofku kasbaday oo la soconaya, kana muuqanaya hawl walba oo uu qabanayo natijadeeda.

Aragtidaan 'Human Capital' waxaan ka fahmaynaa in qaran ama bulsho dhan ka faa'iidayasan karto maalgashiga lagu sameeyo qof ama qaybo kamida bulshada. Taas oo kuxiran qofku inuu helay aqoon fadhlida ama xirfad sugar oo uu faa'iideeda dib usoo celin karo, isla markaana kor u qaadaya wax-soosaarka naftisa ama shirkadda uu hawl ufulinayo. Marka, dhaqaalyahanno

badan waxay ku doodaan bulshada aqoonta fican, inay wax-kasoo saar iyo tayyo fican tahay bulshada aan aqoonta fican laheyn. Waxaa kaloo la isku raacsan yahay aqoontu inay tayyo wanaagsan lahaanayso, markii qofka laga kobciyo xaggaa maanka 'cognitive', waayo markaa waxaa badanaya hal-abuurnimada oo marwalba kor u qaadaya wax-soosaarka.

Wadamada waxa hormariya ama dib-u-dhiga

Hadaba, hadii qaran ama bulsho doonayso

inay yeelato wax-soosaar tayaysan, waa inay jiilkii hore kobciyan aqoonta iyo hal abuurka jiilka soo socda ama waa inay shirkaddu kobcisaa aqoonta iyo xirfadda shaqaalaheeda. Dhawr arimood ayay dhaqaalayahanadu isku raacsan yihiin inay saameyn ku leeyihiin ama yihiin ilaha (Human Capital):

1. Karti qofku kudhashay ama hibo llaahay siiyay: madaama Alle u qaybshay insaanka hibooyin kala duwan oo uu qaarba qayb u badiyay, si la iskugu imtixaamo. Marka kartida qofku uu wax gaara u leeyahay waa

Kobcinta shaqaalaha
shirkadda ama qaranka xag
xirfadeed iyo qiyam ayaa
wax-soorka kor u qaada.

qayb kamida (Human Capital), mudana in lasii maalgashado.

- 2.** Waxbarashada: waa asaaska maalgashiga (Human Capital), waana midda qofku waxbadan kusoo ogaado, kadibna u yeesho wax-soosaar qimo leh.
- 3.** Tayada-waxbarashada: Dadka badankiis way jecel yihiiin inay waxbartaan, laakin waxay ku kala hormaraan tayada waxbarashadooda oo ka tarjumaysa wax-soosaarkooda. Markaa qof walba intuu haysto waxbarasho ka tayyo fiican qofka kale, waa ka wax-soosaar fiican yahay.

- 4.** Tababarka shaqada ama iskuul xirfadeed: Qofka shaqaalaha isagoo waxba soo dhigan, ayay shirkadi u maalgashan kartaa inay barto xirfad kala duwan. Sidaas ayuuna qofku kunoqon karaa qof leh wax-soosaar wanaagsan, waana sababta iskuulo xirfadeedyada dunida ugu badan yihiiin. Arinkaan wuxuu usii kala baxaya mid guud oo qofku meel walba u isticmaali karo ama mid gaara oo uu qofku shirkadaas ama goobtaas ku koobnaanayo.
- 5.** Cilmi kale oo dheeraada qofku inuu barto ama macluumaad dheeraada uu kasbado iyo

waxaa la xusaa dadka uu qofkaasi saaxibka la ahaa, wakhti badana la qaataay, inay kamid noqon karaan maalgashiga (Human Capital).

Dal marka uusan haysan khayraad dabiici ah oo badan, laakin uu maalgashado khayraadka kujira dadkiisa, way u fududahay inuu qolo kale kasoo iibsado khayraadka dabiiciga ah, kadibna aqooniisa iyo xirfadiisa u isticmaalo inuu wax-soosaar sameeyo. Kobaca dhaqaale ee Japan, Shiinaha, Koonfurta Kuuriya iyo Taywaan, ayaa tusaalayaal fiican u ah maalgashiga

«Kobaca dhaqaale ee Japan, Shiihaha, Koonfurta Kuuriya
yo Taywaan, ayaa **tusaafayaafican** u ah maalgashiga
khayraadka kujira insaanka iyo miro-dhalkiisa.»

Mukhtar Qoransay

khayraadka kujira insaanka iyo miro-dhalkiisa. Wadamadaan malaha khayraad-dabiici ah oo badan, laakin inta badan way soo dajistaan, iyagoo Galbkeedka kula jira tartan adag. Balse waxay kalsooni kuqabaan inay haystaan dad si fiican u carbisan, leh aqoon iyo xirfad badan oo kala nooc ah, qaban kara shaqo-badan, isla markaana leh kala danbeyn iyo is-maqal.

Meesha wadamada qaar ay ka buuxan khayraad-dabiici ah, laakin dadkoodu ay ka gaajaysan yihiin, waayo wax-soosaar majiro, sababtooh waxaa kamaqan ama kuyar aqoontii, xirfadii, kartidii-waxqabad, carbisnaantii iyo kala-danbeyntii shaqo ee khayraadkaas kamiro dhalin lahaa. Taasna waxaa u sababa khayraadka la haysto midkii ugu muhiimsanaa ayaa la dayacay oo ah maalgashiga dadka. Kadib waxaad arkaysaa wadankaas oo khayraadkiisa dabiiciga ah ay dadyow xirfad leh u kala tartamayaan inay ku helaan bilaash ama raqis. Dadyowgaas kale oo doonaya inay ka sameeyaan wax-soosaar balaaran iyo faa'iido badan, kadibna dib loogu soo celiyo dadkii faqriga ahay ee waxba soo saran karin, oo xattaa markaa laga yaabo inaysan alaabtaas tayaysan iibsan karin. Sidaa awgeedna loo soo sameeyo alaab udhigmata tayadooda maskaxeed iyo jeebkooda raqiska ah, Arintan oo natijadeedu noqonayso inay alaabtaas si dhakhsa leh ku burburto, si'ay u ahaadaan suuq marwalba ooman oo laga faa'iido, waligoodna wareegaas-nololeed ayay kujirayaan iyaga iyo jiilashooda danbe, hadii aysan dadkooda maalgashan.

Sunnadii Nabi Muxamed (scw)

Wadamadas danbe marwalba way shakisan yihiin oo waxay aaminsan yihiin in ladhaco ama la boobo, dabcan si xikmad iyo caqli kudheehan iyo baahi iyaga haysa awgood, waxna aysan samaysan karin, ayaa loo dhacaa, iyagoo la khasbin. Laakin waxba kama qaban karaan, waayo duruufta ay kujiraan ayaanan isbedalayn, sidaa awgeed duruuftaas u saamixi mayso inay wax kaqabtaan. Wadada keliya

ee ay ku badbaadi karaana, waa inay wax u ogoladaan oo badbaadsaan jiilashooda soo koraya xag tarbiyad, qiyam-akhlaaciyaad, aqoon, xirfad ku qottonta baahiyahooda iyo khayraadkooda dabiiciga ah. Waxbarasho tayaysan iyo dadka oo laga saaro mugdiga, loona kaxeeyo meel uu iftiin ka shidan yahay. Ayuu horumarka bulshadeed kuxiran yahay. Waxaana hoos laga wada xariiqay waxbarasho tayaysan inay tahay mashiinka horumarka u keena bulsho walba iyo wax-soosaarkeeda.

Arinkaana waa uu ufuli karaa qaab shakhsii-shakhsii ama qoys-qoys, laakin qaabka saameyn ta leh iyo hirgelintiisa dhabta ah waa midka ay fuliso dowlad. Dhaqaalayahanadaan kahor intaysan aragtidaan fahmin, waxaa arinkaana qorshihiisa hirgeliyay oo tusaal fiican ka muuijiyat Rasuululaah Muxamed (scw), markii uu shardi uga dhigay xoreynta dadkii lasoo qafaashay, inay baraan caruurta Madiino wax-qorista iyo wax-akhriska. Arinkaan oo uu Rasuulka Alle rajaynayay in xirfadaas oo lagu daray qiyamka-diineed ay dunida ku hanan doonaan, wayna dhaeday.

Human Capital Kariibyaanka

Waxay sidoo kale dhaqaalyahanada dunida-maanta tusaale usoo qaataan wadamada la isku yiraahdo CARICOM (Caribbean Community) nations oo ka kooban 15 dal oo Kariibyaan ah – Latin Amerika, dadkooduna yahay 55 malyan, ayaa waxaa 2002 kudhacay hoos udhac kobaci dhaqaalaha, shaqo la'aan korodhay, wax-soosaar eber ah ama liita, faqri xad-dhaafa. Kadib waxay ku khasbanaadeen inay fuliyaan qorshe ka koobnaa dhawr qdob oo uu ugu muhiimsanaa, uguna miro-dhal badnaa qdobka maalgashiga (Human Capital), iyadoo la tayeeyay waxbarashada, wax-soosaarka iyo hal-aburuka. Sidaa darteedna natijadu waxay noqotay dhaqaalaha oo kobca, wax-soosaarka oo batta, hadana tayaysma iyo fursadaha shaqo oo furmo.[1]

NUXURKA

❖ **Human Capital:** Hanti aan la taaban karin oo kusalaysan maalgashiga bin'aadmarka xag tarbiyad, aqoon, qiyam, xirfad, hibo, karti-waxqabad iyo caafimaad-qab.

❖ Qofka aqoontiisa, qiyamkiisa, kartidiisa, caqligiiisa iyo isaga lama kala sooci karo, maadama uu kasbaday way kadhex muuqanayaan hawl walba oo uu qabto natijadeeda.

❖ Ilaha Human Capital & maalgashigiisa:

- ➔ Karti ama hibo qofku udhashay
- ➔ Waxbarasho
- ➔ Tayada waxbarashada
- ➔ Tababar shaqo ama xirfad
- ➔ Cilmii kale kororsi ama asxaab wax kugu kordhisa

❖ Bulshada aqoonta fiican, way wax-kasoo saar iyo tayyo fiican tahay bulshada aan aqoonta fiican laheyen.

❖ Aqoonto waxay yeelanaysaa tayyo-wanaagsan, markii qofka laga kobciyo xagga maanka 'cognitive development'.

❖ Dal marka uusan haysan khayraad dabiici ah oo badan, laakin uu maalgashado khayraadka kujira dadkiisa, way u fududahay inuu qolo kale kasoo iibsado khayraadka dabiiciga ah.

❖ Wadamo ay ka buuxan khayraad-dabiici ah, ayay dadkoodu ka gaajaysan yihiin khayraadkaas, wax-soosaar la'aan awgeed. Waayo waxaa kamaqan ama kuyar aqoontii, xirfadii, kartidii-waxqabad, carbisnaantii iyo kala-danbeyntii shaqo ee khayraadkaas kamiro dhalin lahaa.

❖ Rasuululaah Muxamed (scw), wuxuu shardi uga dhigay xoreynta dadkii lasoo qafaashay, inay baraan caruurta Madiino wax-qorista iyo wax-akhriska, si jiilasha soo socda loo maalashado.

❖ Waxbarasho tayaysan inay ayaa ah mashiinka horumarka u keena bulsho walba iyo wax-soosaarkeeda tayaysan, waxaana tusaale ah wadamada Aasiya iyo CARICOM nations.

Hal-abuurnimada waa natijada
maalgashiga insaanka.

[1] BECKER, G. (1962). INVESTMENT IN HUMAN CAPITAL: A THEORETICAL ANALYSIS. JOURNAL OF POLITICAL ECONOMY
COHEN, D., & SOTO, M. (2007). GROWTH AND HUMAN CAPITAL: GOOD DATA, GOOD RESULTS. JOURNAL OF ECONOMIC GROWTH
BILLS, M., & KLENOW, P. (2000). DOES SCHOOLING CAUSE GROWTH? AMERICAN ECONOMIC REVIEW

CUSTOMER SATISFACTION IS OUR GOAL AND EXCELLENT SERVICE IS OUR MOTTO

HADA U DHIBO HADA HA BIXISEE HADAL LAAAN

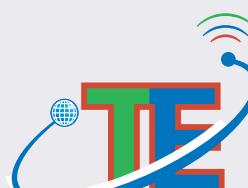
IF YOU HAVE ENQUIRIES, CONCERN OR COMMENTS,

PLEASE GET IN TOUCH WITH US THROUGH ANY OF THE FOLLOWING CHANNELS:

USA +1 612 332 0666 ■ CANADA +1 647 898 7331 / +1 416 235 0101 ■ AUSTRALIA +613 968 70443 ■ UK +44 20 337 19383
SWEDEN +46 8 408 39530 ■ NORWAY +47 226 87087 ■ DENMARK +45 502 04801 ■ MIDDLE EAST (UAE) +971 422 84913
MUQDISHO +252 165 9907 ■ HARGEYSA +252 252 1111 ■ BOSASO +252 582 3710 ■ GALKAYO +252 585 5677
LASANOD +252 275 3231 ■ KENYA +254 202 623041 ■ ETHIOPIA +251 116 263446

 TAWAKAL
NEW WAY OF MONEY TRANSFER

www.tawakalexpress.net
info@tawakal.ae
www.tawakalusa.com

TAWAKAL EXPRESS

www.etawakal.com
info@etawakal.com
customerservice@tawakalmexpress.com